

MONEASA

Denumire

Moneasa: *Monyásza, Moneassa, Monyaza* sau *Monyasza*

Rănușa: *Róna, Kistróna, Rănușa* ori *Ravna*

Coordonate geografice

Localitatea Moneasa este situată în extremitatea nord-estică a județului Arad, la circa 100 km de municipiul Arad, fiind așezată la intersecția coordonatelor 22°18' longitudine estică și 46°35' latitudine nordică. Prin poziția sa geografică, limita de nord și est a comunei Moneasa corespunde cu limita administrativă a județului Arad față de județul Bihor, pentru ca față de comunele arădene limitrofe Moneasa să aibă limită comună cu Dezna (în cea mai mare parte) și Ignești (în partea de nord-vest). Vatra localității se întinde pe circa 4,5 km, în lungul văii Moneasa, care se continuă spre sud, până la Dezna, prin depresiunea cu caracter intramontan, în care se găsește și localitatea Rănușa, singura localitate ce aparține de comuna Moneasa

Istoric

Vechi urme au fost descoperite de arheologi pe coasta de Sud a masivului Codru Moma, numită Piatra cu Lapte, unde au găsit resturi de faună cuaternară – *Ursus Spaeleus*, *Canis Lupus Spaeleus*, *Hyaena Spaeleus*. Fosile ale ursului de cavernă au fost găsite în Peștera Liliecilor. Parcurgând istoria vechii populații, descoperim caracteristici ale *Culturii Coțofeni*. Inventarul descoperirilor din siturilor arheologice a cuprins unelte de cremene și oase de *Ursus Spaeleus*, fragmente ceramice din peștera Hoanca Coului de pe Dealul Coului, fragmente ceramice și două cești cu toartă supraînălțată, recuperate de prof. Marton Roska, din trei peșteri de la Piatra Mare.

Împletirea istoriei celor două localități, Moneasa și Rănușa, cu cea a domeniului și Cetății Dezna a fost certificată de numeroase documente ale perioadei medievale. Din 1318, cu unele intermitențe, s-a aflat sub administrația regalității maghiare. Apoi, vreme de aproape două veacuri a aparținut familiei nobiliare Losonczy. În anul 1347, teritoriul menționat îl regăsim alături de domeniul Pâncotei în titulatura lui „*Magister Franciscus Castelanus de Pankota et de Desnye*”. Patru decenii mai târziu, o însemnată parte a comitatului Zărand a fost înglobată uriașului domeniu al familiei Losonczy, ce cuprindea Pâncota, Ineu și Dezna. De ultimul aparțineu 80 de sate. Amintiții nobili au intrat în posesia lui în urma donației efectuate, în 11 februarie 1387, de către regele Sigismund. În primele decenii ale veacului XV, a fost amintit voievodatul Deznei. Din 1472, întinsul teritoriu a intrat în administrarea comandantului Cetății Ineu.

În 1516, Dezna și satele aparținătoare, printre care Moneasa și Ravna (Rănușa), s-au aflat în posesia văduvei Losonczy Ștefan. La finele veacului al XVI-lea, prin hotărârea Dietei de la Alba Iulia a celor trei stări ale Transilvaniei, Cetatea Dezna, târgul Sebiș, 47 de sate

întregi, inclusiv Rănușa, 7 puste, minele de fier și izvoarele termale de la Moneasa au fost donate, în 24 aprilie 1595, lui Kornis Gaspar de Göncz-Rusca, consilier, căpitan din Huszt și comite suprem al Maramureșului. Peste doi ani, acesta a intrat în posesia lor.

Contextul politic creat la începutul veacului al XVII-lea a convins Dieta să ia unele măsuri administrative. În 15 mai 1612, aceasta a decis ca domeniul și Cetatea Dezna să fie administrate de Kerestesy Paul de Nagymegyer și de soția sa Nemes Doroteea. În primăvara următorului an, 27 martie 1613, ei au intrat în posesia bunurilor. Peste câțiva ani, aceste teritorii au fost restituite lui Kornis Gaspar, care fusese grațiat în urma hotărârii Dietei din 23 februarie-6 martie. În temeiul diplomei princiare din 1 noiembrie 1633, Cetatea Dezna, împreună cu cele 39 de sate aparținătoare, 2 bunuri parțiale și 6 puste, au intrat, apoi, prin moștenire, în posesia lui Kornis Sigismund, fiul lui Kornis Gaspar, comitele suprem al Zărandului și Bihorului. Din 3 noiembrie 1648, odată cu trecerea în neființă a lui Kornis Sigismund, bunurile au revenit prin moștenire nepotului său, Kornis Francisc. În 1651, el a fost deposedat de proprietăți, în urma acuzațiilor aduse de municipalitatea comitatului Zărand că ar fi neglijat menținerea ordinii publice în jurul Deznei.

În 8 octombrie 1658, principele Gheorghe Rákoczy II l-a desemnat pe Veér Gheorghe, căpitan al Cetății Dezna. Încheierea conflictelor militare austro-turce cu pacea de la Karlowitz, a avut drept consecință intrarea Aradului și zonei Mureșului sub stăpânire habsburgică. Noile achiziții teritoriale, respectiv comitatele Arad și Zărand, intrate în stăpânirea Erariului au necesitat o administrare eficientă. În deceniul trei al veacului al XVIII-lea, acesta le-a dat spre folosire potențailor vremii. Prin diplomele din 27 octombrie 1726 și din 11 februarie 1732, două plase ale comitatului Zărand, constând din 122 de sate și 82 de puste; precum și domeniul și Cetatea Dezna, din 1732, au fost donate aproape în întregime ducelui italian, Rinaldo de Modena, în semn de recunoștință pentru serviciile aduse coroanei habsburgice.

După încheierea războaielor austro-prusace, prin pacea de la Aachen, din 25 noiembrie 1748, Erariul a donat din nou, la 1 februarie 1749, bunurile imobile ducelui de Modena. Fiindcă acesta nu le-a putut administra, în 17 martie 1773, aceeași autoritatea le-a donat comitelui suprem al Aradului, contelui Fekete Gheorghe de Galandha. Dintr-un raport al municipalității comitatului Arad, datat în 18 iulie 1776, se desprinde că Erariul a deținut câte o mină de fier la Moneasa și Dezna Veche, iar familia Iosa (Ioja), una la Ravna (Rănușa). Ducele Ercole Rinaldo de Modena, fiul lui Francisc III de Mutina, a solicitat, în 1787, să-i fie schimbate posesiunile din Ungaria cu bunurile situate în Italia. Ulterior, Administrația domeniilor erariale a hotărât parcelarea și vinderea întinsului domeniu al ducelui de Modena, unor nobili maghiari și austrieci.

Spre sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul următorului, s-au resimțit evoluțiile economico-sociale și politice asupra localităților Moneasa și Rănușa. Familii nobiliare au achiziționat întinse teritorii ale comitatului Arad. Unul dintre ei a fost și baronul Névery Alexa de Gyula-Vârșand, care împreună cu fratele său, Iosif, au cumpărat mai multe posesiuni în Banat. Satele Moneasa și Rănușa au ajuns și ele în proprietatea familiei Névery, în anul 1804, prin mărturisire ereditară, de la Szotoviky Francisc.

La rândul său, Névery Carol a moștenit și cele două așezări. După moartea lui, un nepot, Alexandru, a devenit noul proprietar. În anul 1847, acesta a vândut întregul domeniu, cu suma de 800.000 fl. contelui Waldstein Wartemberg Cristian (1794-1858). În vara anului 1891, în 1 iulie, fiul moștenitor al contelui, Waldstein Ernest-Francisc, a înstrăinat posesiunile sale soției contelui Friedrich Wenckheim, Cristina, cu suma de 1.000.000 fl. Și satul Rănușa, în urma unor procese dintre moștenitorii familiei Iósa și noul proprietar Waldstein a intrat în posesia amintitei contese. La finele secolului XIX, modernizările și interesul economic sporit de potențialul turistic au contribuit la ridicarea prestigiului Moneasei. Înlesnirea accesului în zonă a dinamizat prezența unor personalități ale vieții politice și culturale. Românii din aceste părți au susținut mișcarea memorandistă. În acest context, consemnăm prezența în zona Sebiș-

Moneasa a lui I. Russu Șirianu, care în cadrul unor adunări populare a explicat obiectivele și importanța solidarității naționale. Reluarea activității politice a românilor din aceste părți a marcat o apropiere dintre liderii politici români și lumea satelor. La scrutinul electoral din 1906, în cercul electoral Ineu, Ioan Suciu, sprijinit de avocați, preoți și învățători, a desfășurat o amplă campanie electorală. În 22 aprilie, acesta s-a întâlnit și cu alegătorii din Moneasa și Rănușa.

Cursul istoriei a plămădit în comuna arădeană, aparținătoare de plasa Sebiș, pulsul evenimential zbuciumat al secolului XX. Primul Război Mondial, înfăptuirea Marii Uniri, precum și regimurile politice, au schimbat, în mare parte, destinul și viețile monesenilor. După instaurarea administrației românești, județul Arad a fost împărțit în 217 comune, repartizate în 10 plăși. Din plasa Borossebes (Sebiș) au făcut parte și comunele Kisróna și Menyháza. În 3 mai 1922, prin adresa Judecătorei de Ocol Buteni nr. 593/1922 a fost aprobat contractul încheiat la 26 februarie 1901 între domeniul văduvei contelui Fridrich Weinckheim ca vânzător și posesorul urbarial, prin care domeniul se putea folosi exclusiv pentru pășunat. Aceste demersuri au contribuit la aplicarea reformelor agrară, administrativă, economică, fiscală, etc.

Împărțirea teritorial-administrativă a României, în baza legislației aferente, a stabilit ca cele două așezări, Moneasa și Rănușa, să intre în categoria comunelor rurale, integrate plasei Sebiș, care cuprindea 49 de comune rurale. Plasa Sebiș a fost împărțită în secretariate comunale și secretariate cercuale. Moneasa și Rănușa au făcut parte din secretariatul cercual Dezna.

Odată cu alegerea unei conduceri locale, care să gestioneze situația administrativă și economico-socială, cele două așezări aveau să parcurgă o nouă perioadă care să le marcheze identitatea în contextul interbelic românesc al structurilor create. Organele administrativ-teritoriale s-au străduit să asigure un cadru de funcționare și de stimulare a exploatarei resurselor existente. În acest sens, au aprobat diverse concesiuni firmelor sau persoanelor particulare, uneori chiar localnicilor înstăriți, contra unui impozit. Ororile celui de-al Doilea Război Mondial au zguduit cursul firesc al Monesei. Unii nu s-au mai întors la vetrele lor. Ostilitățile militare au afectat și forfota din Stațiune. Perimetrul ei a intrat în carantină, fiind înconjurat cu gard de scânduri. Aici au fost aduși răniți, printre care numeroși greci. Anul 1944 a marcat prezența primilor evacuați.

Perioada postbelică a adus schimbări semnificative în viața economico-socială, politică și culturală. Procesul de comunizare s-a manifestat și prin colectivizare. Toate așezările au resimțit aceste transformări economice. Asemeni altor așezări arădene, și în Moneasa a activat un cuib de legionari. După război, ei nu au predat armele dobândite autorităților comuniste. Conducătorul organizației legionare a fost Vasile Brad. Acesta a fost condamnat în 1938, apoi, în 1949, cu grupul „Gligor Cantemir”, la 5 ani de închisoare în perioada 1948-1954. Sinesie Ioja, nepotul preotului Lazăr Ioja din Rănușa, a îmbrățișat doctrina legionară. Și preotul Lazăr Ioja a fost anchetat și condamnat. Vilele și casele de vacanță ale nobilimii au fost naționalizate.

În perioada comunistă, autoritățile locale au contribuit la modernizarea Monesei. A fost achiziționată clădirea CAPS pentru Primărie, a fost construit Dispensarul Uman, au fost finalizate construcțiile celor două cămine culturale, din Moneasa și Rănușa, au fost renovate și extinse unitățile de învățământ școlar și preșcolar, s-a introdus curentul electric etc.

În primii ani ai postdecembrismului, instabilitatea economico-socială și politică a afectat evoluția Stațiunii Moneasa. Ea a ajuns în faliment, ceea ce a avut ca o consecință imediată migrarea monesenilor spre zonele urbane sau peste hotare în căutarea unui loc de muncă. Cu timpul, autoritățile locale au manifestat un interes susținut pentru modernizarea comunei și a stațiunii. Aplicarea unui fond european Phare de 4 milioane de euro, în 2004, a

vizat refacerea infrastructurii, deschiderea unui punct de informare turistică, amenajarea unei baze sportive, introducerea canalizării și modernizarea șoselelor.

Organizarea administrativă. Instituții. Componente ale modernității

Încă din secolul al XVIII-lea, odată cu organizarea primelor conscripțiilor au fost menționați primarii, judex. Prin legile de organizare administrativă ale veacului al XIX-lea, fiecare sat era totodată comună, deținea autonomie și propriile organe administrative. Edificiul Primăriei. Instituția Primăriei a funcționat în perioada interbelică în mai multe spații închiriate de Consiliul Comunal. Prin aplicarea dispozițiilor Deciziei nr. 9, din 30 septembrie 1945, a Prefecturii Județului Arad, edificiul Casei Pădurilor Statului (Curia) a fost achiziționat și destinat activităților administrative. Acest edificiu a fost construit încă din secolul al XIX-lea de către proprietarul Névery Alexa de Gyula-Vârșand. La acea vreme, a fost folosit ca și casă de locuit. După aceea, „Curia” a intrat în posesia CA.P.S. În decursul timpului, autoritățile locale l-au modernizat și adaptat noilor cerințe administrative.

Transporturile. Odată cu intrarea așezării în atenția nobililor proprietari ai unor întinse domenii, s-au semnalat timide încercări de amenajare a drumurilor. În prima jumătate a veacului al XIX-lea, documentele descriu un traseu anevoios, parcurs de puțini turiști ce vizitau zona. Existența unei infrastructuri la numai 20 km de Moneasa a înlesnit investițiile de mai târziu ale contelui Wenckheim. Din rațiuni economice, la numai doi ani de la achiziționarea Monesei, acesta a perfectat cu inginerii Societății Calea Ferată Unită Arad – Cenad construirea căii ferate înguste Sebiș-Moneasa. Cu o lungime de 21.300 m, aceasta a fost predată traficului în data de 14 august 1893. La acea vreme, transportul mărfurilor și oamenilor a fost asigurat de două locomotive Siegle, aduse din Viena, și de câteva vagoane pentru călători. Edificiile gărilor s-au integrat fidel în moda arhitecturală a epocii de la finele veacului al XIX-lea și debutul următorului. În anul 1948, linia a fost naționalizată. Ulterior, Calea Ferată Forestieră Sebiș-Moneasa a fost preluată de I.F.E.T. Gurahonț, care în 1962 a închis-o și demotat-o.

Iluminatul. La începutul deceniului nouă al veacului al XIX-lea, firma „Hunk H. și Fiul” au pus în acțiune, cu ajutorul unui dinam, cea mai veche instalație de pe teritoriul comitatului Arad. Un deceniu mai târziu, în 1892, s-a introdus iluminatul în localitatea Sebiș. Baronul Wenckheim a considerat oportună introducerea iluminatului și în Stațiunea Moneasa. În anul 1898, în Stațiunea Moneasa a fost introdus iluminatul, sporind astfel și mai mult confortul asigurat turiștilor. În anul 1938, autoritățile județene au expus problema extinderii rețelei electrice spre Moneasa de la Uzina Soc. Mica din Brad. Din 1963, Moneasa a fost racordată la sistemul energetic național, iar Rănușa, în anul 1965. În anul 1971, comuna Moneasa a fost electrificată în întregime.

Serviciul poștal și de telefonie. Invențiile din veacul al XIX-lea au înlesnit extinderea și modernizarea căilor de comunicații. În orașul Arad, centrala telefonică a început să funcționeze în anul 1885, ca o întreprindere particulară. Din 1890, numai Statul avea dreptul de a înființa stații telefonice. Oficiul Poștal din Moneasa a fost amintit în anul 1898. În anii Primului Război Mondial, serviciul poștal și-a întrerupt activitatea. În 10 august 1925, serviciile de poștă și telefonie au fost reînființate, funcționând într-o casă particulară. În anul 1982, a fost finalizat edificiul Oficiului Poștal, unde funcționează și în zilele noastre.

Serviciul medical. Componentă prioritară a vieții comunităților, domeniul sănătății și al asigurării unor servicii medicale eficiente a preocupat autoritățile, ceretătorii, medicii, etc. Până în perioada interbelică, localnicii din comuna Moneasa au beneficiat de serviciile medicale oferite de moașele angajate la Circumscripția Sanitară Dezna sau, rareori, de cele ale medicului care vizita turiștii din Stațiune. Nu a existat un dispensar, cu personal calificat. În jurul anului 1950, la Moneasa a fost amenajat un punct sanitar. Între anii 1969-1970 a fost edificat Dispensarul Medical Moneasa. În ultimii ani, în clădirea Dispensarului funcționează un Centru de Permanență.

Postul de Jandarmi. Postul de Poliție. Vechilor structuri de menținere a ordinii în localitate li s-au adăugat cel al jandarmeriei și, mai târziu, al poliției. Din anii 30 al veacului al XX-lea, în localitate a funcționat o Secție a Jandarmeriei Sebiș. Mai târziu, ca în toate comunele și la Moneasa a funcționat un post de poliție, pe vremea comunismului denumit miliție

Serviciul de Pompieri

Formațiile civile de pompieri de gradul III au fost înființate în temeiul Legii nr. 57/1968. Ele erau formate din pompieri cu activitate obștească. Decizia nr. 15, din 9 iunie 1975, consfințează componența acestora. În ambele localități au funcționat asemenea servicii. În zilele noastre, noua administrație și-a propus reabilitarea edificiului Remizei și organizarea unei noi formații de pompieri.

Ocolul Silvic. În trecut, pădurile din zona Monesei constituiau și domenii de vânătoare ale baronilor. La sfârșitul secolului al XIX-lea, contele Wenckheim a dorit plantarea unor puiți de conifere în Moneasa. La începutul anului 1932, Serviciul Tehnic al Direcției Generale Silvice Arad a solicitat aplicarea prevederilor Reformei agrare. În 12 iulie 1932, s-a constituit o echipă de ingineri care aveau datoria de a delimita și amenaja pădurile comunale expropriate din fostul domeniu Wenckheim. În perioada comunistă, întregul Fond Forestier a trecut în proprietatea Statului. După 1990, au fost demarate procedurile de retrocedare. Prin anii 2001-2002 s-au constituit posesoratele urbariale. Fondul Forestier a fost reîmpărțit între Ocolul Silvic de Stat, Ocolul Silvic Privat și Composesoratul Urbarial.

Filiala C.E.C. În Moneasa a fost înființată o unitate C.E.C., care a funcționat până în anul 2004.

Evoluția demografică. La numai câțiva ani de la luarea în stăpânire a acestor teritorii, Erariul și, ulterior, prințul de Modena, au realizat primele recensăminte. Conscripția din 1715 a consemnat numele a doi capi de familie Șodincea Ursz și Groza Gyurcsk. În 1720, au fost amintiți 6 capi de familie. Prezența acestora a fost confirmată, ulterior, de conscripția din anul 1742. La Rănușa a fost menționat Joannes Kossa. Conscripția din 1746 furnizează noi informații referitoare și la numărul capilor de familie, statutul socio-profesional și economic al celor din Moneasa – Krisan Iuan, Groza Ieremia, Groza Toma, Csupertye Nikora, Șodinka Mihaly, și Rănușa - Togyeroj Juon, Dehelean Juon, Surko Juon, Kosa Szimeon, Kosa Luka, Kodrucz Jovan.

În anul 1828, istoricii au consemnat 369 de suflete la Moneasa, iar în anul 1835, 490 suflete. În anul 1828, la Rănușa au fost consemnați 38 de capi de familie. În deceniile trei-patru ale secolului XIX, în această așezare locuiau 315 suflete. În prima jumătate a veacului al XIX-lea, dinamica demografică a fost influențată indubitabil de colonizările cu populație de diferite etnii și confesiuni. Între anii 1847-1857, o inițiativă particulară a fost cea a arendașului Rosthorn, care a colonizat câteva familii de boiemieni, pe întreg domeniul. Lor li s-au alăturat muncitori aduși din Austria, în scopul construirii topitoriilor de tip Smelț de la Moneasa și din alte centre domeniiale. Cu mici excepții, cei din Moneasa au fost grupați în cartierul „Smelț”. Recensămintele efectuate de autoritățile austriece și austro-ungare, între anii 1839-1910, dar și consemnările din registrele parohiale au reflectat dinamica demografică a populației din Moneasa și Rănușa:

Numărul locuitorilor din Moneasa						
An						
1839	1857	1869	1880	1890	1900	1910
488	502	574	604	644	658	772
Numărul locuitorilor din Rănușa						
315	510	540	440	452	478	518

Analizând datele ultimului recensământ din vremea austro-ungară și primul de după Unire, apreciem o diminuare semnificativă a populației. Dintre cauzele multiple amintim Primul Război Mondial, molimele, etc., toate afectând structura demografică. Recensământul din 1930 a consemnat un număr de 720 persoane. O sporire simțitoare s-a consemnat în anul 1941, când au fost recenzate 808 persoane în Moneasa și 455 suflete în Rănușa. În deceniul șapte al veacului XX, recensământul din 15 martie 1966, înregistra o populație totală a comunei Moneasa cifrată la 1.327 persoane, 844 în Moneasa și 443 în Rănușa. După 1990, numărul locuitorilor comunei a început să scadă simțitor. Dacă în 1992 au fost înregistrate 1291 de suflete, în 2002 au existat 1056, iar din anul 2011 s-a diminuat continuu.

Biserica

Biserica Ortodoxă „Sfânta Parascheva” Moneasa

La începutul veacului al XVIII-lea, odată cu așezarea celor cinci familii de români, s-a cristalizat comunitatea ortodoxă. La acea vreme, ele nu au putut suporta cheltuielile edificării unui lăcaș de cult și nici cele ale salarizării unui preot. Conscripția din 1755, întocmită de episcopul Aradului, Sinesie Jivanovici (1751-1768), a consemnat că în această așezare nu exista un edificiu de rit oriental. Strădaniile Episcopiei Aradului de a îndeplini necesitățile spirituale ale enoriașilor s-au materializat în anul 1756, când a fost ridicată, în locul numit „Prunii lui Iovan” o biserică din lemn cu hramul „Cuvioasa Parascheva”, subordonată protopopiatului din Buteni.

Până la mijlocul veacului al XIX-lea, deținem puține informații despre istoricul ei. Doar memoria localnicilor și sursele istorico-documentare păstrază imaginea celei din lemn, amplasată în actualul cimitir ortodox. În acea perioadă, părintele Dăscălescu, venit din Vechiul Regat, a păstorit biserica între anii 1851-1854. Între anii 1855-1873, preotul Teodor Ungurean a îndeplinit dubla funcție de preot și învățător. Din 1873 până în 1885, părintele Zaharia Miliam, originar din localitatea Tulca (jud. Bihor) a continuat această tradiție. Implicat în viața comunității, preotul împreună cu enoriașii au depus eforturi pentru a construi Casa Parohială, aflată pe vatra actualei.

Odată cu venirea sa a convocat Comitetul Parohial cu care a dezbătut problema ridicării unei noi eclezii, fiindcă în conscripțiile bisericești ea figura ca un edificiu demolat încă din 1871. Cu acest prilej, au decis mutarea ei, într-un loc mai larg, în afara cimitirului, respectiv pe locul actual, între Valea Monesei și șoseaua comunală, lângă Vila Didana. Lucrările s-au derulat între anii 1879-1882. În 1881, episcopul Aradului Ioan Mețianu a fost invitat să sfințească antimihul noii biserici. Construită în stil bizantin, în formă de corabie, ea a respectat canoanele construcțiilor ecleziastice, fiind compusă din pronaos, naos și altar. În anul 1882, edificiul a fost sfințit cu vechiul hram, „Cuvioasa Parascheva”, de către protopopul de Buteni, Constantin Gurban. Originar din localitatea Bărăști, județul Bihor, părintele Terentie Nonu a slujit din 1886 până în 1889, când, la vârsta de 37 ani, a fost răpus de boală și a trecut la cele veșnice. El a fost înmormântat în cimitirul ortodox din Moneasa.

Din anul 1899, parohia a fost vacantă, fiind administrată de părintele Sinesie Ioja, din Rănușa, iar din 1901 de Teodor Rada, din Bonțești. Timp de 20 de ani, între 1907-1927, preotul Octavian Tămășdan a păstorit Biserica Ortodoxă din Moneasa. Acesta a fost hirotonit în anul 1907 de către episcopul I.I. Papp. În anul 1923, a fost alocată suma de 45.000 lei de către Prefectura Județului Arad pentru repararea bisericii. Părintele Ioan Țârlea, paroh din Slatina, a fost administratorul ecleziei din Moneasa, fiind investit provizoriu la 1 aprilie 1927. Noul paroh Nicolae Drăgan, venit din Timișoara, a păstorit biserica între anii 1927-1932. Acesta s-a remarcat nu numai ca un bun părinte spiritual, ci și ca un excelent administrator.

Între anii 1932-1936, destinele comunității ortodoxe s-au aflat în grija noului paroh Vasile Marcu, originar din satul Buhani. Acesta a fost investit la 1 ianuarie 1932. În urma demersurilor, la sfârșitul aceluiași an, preotul Vasile Marcu a avut dreptul de a restaura turnul bisericesc, ulterior s-a montat un nou clopot și s-au întreprins noi reparații. În aceeași

perioadă, a fost constituit un cor bisericesc, format din 40 de persoane, aflat sub conducerea învățătorului Gheorghe Bărbuceanu. În semn de prețuire față de comunitate, în 28 august 1932, părintele Vasile Marcu a organizat ceremonia de dezvelire și sfințire a plăcii comemorative a sculptorului Gheorghe Groza, ce a fost amplasată pe casa natală a artistului.

Din anul 1937 până în 1952, Biserica Ortodoxă a fost păstorită de părintele Lazăr Ioja. Devotamentul și apropierea de enoriași au înlesnit o bună colaborare și concretizarea unor noi proiecte de extindere și modernizare a bisericii, vechiul turn a fost înălțat și consolidat, iar intrările au fost străjuite de coloane din marmură și mozaic. Au fost confecționate stranele, scaunele enoriașilor și cel episcopal. Din punct de vedere arhitectural, edificiul a respectat proiectul inginerului șirian Ioan Cușan, care încredințase lucrările meșterului constructor Dănilă Condea. Pictura iconostasului în ulei a rămas cea veche, executată de un pictor bănățean anonim, de origine sârbă. Intervenția în structura imobilului a afectat pictura murală. Peste doi ani, în 1942, respectând canoanele bisericilor ortodoxe, profesorul Petru Buzgău, originar din Pil, a executat-o din nou. În urma eforturilor depuse de autoritățile locale, în toamna anului 1942, noua biserică a fost sfințită. La eveniment au participat sătenii, autoritățile locale și delegatul Episcopiei Aradului, P.S. Părintele Constantin Turicu.

Din anul 1953 postul de preot a revenit următorilor: dr. Ioan Cociuban (1953-1958), Lazăr Ioja (1959-1962), Vasile Marcu (II 1952-I 1965), Constantin Gălușcă (II 1965-1969), Ioan Ene (1968-1970), Ioan Cristea (1971-1974), Alexandru Stratulat (1975-01.1978), Ioan Suba (02.1978 – 2015), Gheorghe Breteanu (2015-prezent).

Destinele Bisericii Ortodoxe Moneasa s-au aflat în mâinilor unor preoți mărinimoși, care și-au dat tot concursul în susținerea ei. Meritorie a fost implicarea preotului Constantin Gălușcă, care a întreprins demersurile necesare și a finalizat cu sprijinul enoriașilor noua Casă Parohială. Sub îndrumarea meșterului autohton Dănilă Condea și cu susținerea primarului Dănilă Groza, între anii 1966-1967, vechiul edificiu a fost demolat, fiind reconstruit altul. În aceeași perioadă, localnicii au format un cor bărbătesc din care au făcut parte 27 de persoane.

Între 1990-1993, părintele Ioan Suba a susținut refacerea picturii interioare a bisericii. Lucrările au fost executate de pictorul din Hârșova, Cristian Corneanu. În cursul anului 1994, au fost întreprinse noi reparații exterioare a pereților, turnurilor și la acoperiș. În ziua de 4 decembrie 1994, în prezența P.S. episcopul Timotei Seviciu, a consilierului episcopal Iacob Bupte, arhidiaconului Ioan Babiția, protopopului de Sebiș, Ioan Brădean, și a preoților din zonă, biserica a fost sfințită. În acel cadru distins au fost depuse pe masa altarului moaștele Sfintei „Cuvioase Parascheva”. În anul 2000, a fost înlocuită pardoseala din scândură cu plăci din marmură roșie și albă, în anul 2004, clopotul mare a fost înlocuit cu unul nou, iar, în 2005, a fost instalată o centrală termică în biserică și Casa Parohială. În anul 2006, a fost introdusă o instalație electrică pentru tragerea clopotelor. Enoriașii au constituit un cor vocal mixt de 25 de persoane, dirijat de profesorul Florea Draghici. Comunitatea ortodoxă din Moneasa a cunoscut frământările caracteristice celorlalte aflate în subordinea Episcopiei Ortodoxe a Aradului. Dovada o constituie cei 260 de ani de existență împliniți în 2016.

Schitul „Sfinții Apostoli Petru și Pavel”

Episcopia Aradului a înaintat o adresă în data de 4 aprilie 1994, prin care a solicitat construirea unui schit, cu clădiri corespunzătoare unei activități ecumenice în zonă. Acesta avea să fie realizat câțiva ani mai târziu. Schitul poartă hramul „Sfinții Apostoli Petru și Pavel”. Piatra de temelie a complexului monahal a fost pusă în anul 2009, la sărbătoarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel. Stradaniile monahului Serafim Hotea au fost susținute de ctitorul principal al bisericii Pavel Mihalca și familia, alături de alte persoane doritoare în a sprijini viața spirituală din zonă. Deasupra ușii de la intrarea în schit a fost montată o placă cu textul: „Acest lăcaș de cult este donat de ctitorul Pavel Mihalca și familia și a fost sfințit în 30 iunie 2011”.

Târnosirea s-a desfășurat într-un cadru festiv, în data de 30 iunie 2011. La eveniment au participat pe lângă ÎPS Timotei Seviciul, starețul preot David Ionescu, fete bisericești din zonă, preotul din loc Ioan Suba, protopopul Sebișului, etc. și numeroși credincioși. „În cuvântul de învățătură rostit, ÎPS Timotei a subliniat strădania și jertfa ctitorului și a celorlalți donatori, pe fondul sprijinului autorităților locale, în frunte cu primarul Terentie Condea”.

Biserica Ortodoxă „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” Rănușa

Asemeni celor din Moneasa, credincioșii din Rănușa au frecventat Biserica Ortodoxă din Neagra, în 1754. În jurul anului 1786, a fost amintit ca preot Ioja. Potrivit tradiție, prima biserică din lemn ar fi fost amplasată pe *Dealul cimitirului*. Se spune că, mai târziu, ar fi fost mutată lângă vale, pe deal. La începutul veacului al XIX-lea, comunitatea a achiziționat edificiul ecleziastic al celei din satul Prunișor, având hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”. Dintre cărțile vechi care au existat menționăm Antologhion, din 1745. Preoții parohi consemnați au fost: Marcu Onaga (1815), Teodor Onaga (1835), Petru Costea (1848-1849), Nicolae Popovici (1849), Pavel Ungurean (1853 ?–martie 1855), Todor Onaga (aprilie-noiembrie 1855), Petru Costa (1856-aprilie 1872), Nicolae Gabor (decembrie 1872-martie 1873), Zaharia Miliam (aprilie 1873-1876, 1876-decembrie 1886), Terentie Nonu (decembrie 1886-iulie 1899).

Părintele Sinesie Joja (1889-1929) a donat terenul pentru edificarea altei biserici, căci vechea a fost mistuită de flăcări. Construită din cărămidă, de maestrul zidar Pardy Iosif din Buteni, ea a fost târnosită în anul 1911 de episcopul Aradului, Ioan Ignatie Papp. Romul Ioja a condus comunitatea ortodoxă în perioada 1929-1943, preluând-o de la tatăl său, Sinesie. În timpul său au fost întreprinse reparații la edificiul ecleziastic de către maestrul Teodor Corbăcer din Buteni. Eclesia a fost sfințită de protopopul de Buteni, Ștefan R. Lungu.

În anul 1956, au fost întreprinse noi reparații la exterior de maestrul Dănilă Condea, din Moneasa și Teodor Filip, din Buteni. Ele au fost realizate în timpul preotului paroh Lazăr Ioja (1952-1961). În anul 1961, a fost montat paratrăsnetul de maestrul tinichigiu Alexandru Somogy, din Sebiș. Șapte ani mai târziu, în timpul preotului Sinesie Tăutan (iulie 1962-1972), secondat de preotul pensionar Lazăr Ioja, exteriorul bisericii a necesitat noi reparații, care au fost întreprinse de maistrul Vanu Toma, zidar din Laz, și Petru Mocan, tinichigiu din Buteni.

Părintelui Ioan Condea a fost investit în parohie la 1 noiembrie 1972. Între anii 1974-1976, prin susținerea financiară a dnei Angela Voiticeanu din Arad a fost executată pictură murală. Din donațiile credincioșilor, a fost confecționat un iconostas nou, cu icoane, uși de stejar, două antreuri din fier acoperite cu tablă. Consiliul Parohial a încredințat lui Horia Scrofan din Briheni (jud. Bihor), în 7 aprilie, lucrările de vopsire a turlei și zugrăvirea pereților bisericii.

Între anii 1985-2000, Ioja Benjamin a coordonat viața religioasă din Rănușa. Energicul părinte Flavius Suci (1 iunie 2000-prezent) în 5 mai a fost desemnat diacon, iar, două zile mai târziu, hirotonit preot în Catedrala Nouă din Arad. Din anul 2000, acesta a slujit la Rănușa. Un an mai târziu, tânărul preot a fost preocupat de executarea unor lucrări exterioare și a fost vopsit turnul bisericii. În 2002, au fost amenajate stranele. Din anul 2008, a început edificarea Casei Parohiale, a cărei proiect a fost semnat arhitectul Ioan Dobre. A fost introdusă încălzirea și în biserică. Prin implicarea părintelui Flaviu Suci, a fost montată gresie în biserică (2009), au fost înlocuite scaunele cu unele noi, sculptate în lemn (2010), a fost amenajat gardul cimitirului cu sprijinul Primăriei Moneasa (2015).

Biserica Romano-Catolică cu hramul „Tuturor Sfinților”. Moneasa

Edificiile ecleziastice au marcat existența unei comunități confesionale care și-a zidit un simbol al propriei identități. Incursiunea în istoria bisericilor romano-catolice a debutat odată cu înființarea parohiei din Ineu, în anul 1702. La mijlocul secolului al XVIII-lea, juratul asesor al comitatului Arad și parohul Mako au efectuat o conscriere a ecleziilor romano-catolice din cuprinsul unității teritorial-administrative amintite, cu acest prilej fiind consemnată și cea din Moneasa.

Edificată în anul 1760, cu spijinul administratorului domenal al ducelui de Modena, Bohus Emeric, ea a fost o curatelă, având hramul „Tuturor Sfinților” („Minden Szentek”). De-a lungul timpului, numeroși călugări au slujit la aceasta. La început, a fost păstorită de călugărul franciscan, Aloysius Trabachez, apoi de preotul Grandics Adrian (1779-1784). Preoții care s-au succedat au avut o perioadă scurtă de păstorire. Activitatea parohului Szabo Ioan (1784-1792) a fost continuată de Berencsey Felix (1792-1802). Din 28 aprilie 1802, parohia a fost administrată de preotul paroh Spurnyai, din Ordinului Franciscanilor Serafimi. Din 21 august 1808, biserica a fost păstorită de parohul Szlebarszki Ioan. Cu prilejul vizitei pastorale a episcopului Kőszeghy Ladislau a fost luată decizia de edificare a sacristiei.

În deceniul doi al veacului al XIX-lea, în timpul parohului Juhasz Andrei (1811-1817), edificiul eclezistic a fost afectat de inundațiile provocate de Valea Monesei. În 27 august 1813, ele au făcut pagube însemnate bisericii și au distrus casele din apropiere. Gravitatea situației, neputința de a întreprinde reparațiile necesare, l-au determinat să părăsească Moneasa. În consecință, vreme de cinci ani, nici o față bisericească nu a răspuns nevoilor spirituale ale enoriașilor.

În anul 1822, nobilul Török Anton de Vărșand și-a manifestat dorința de a susține viața confesională. Din acel an, conducerea parohiei a fost preluată de preotul Melko Iosif. Baronul Névery a restaurat Casa Parohială, în anul 1830. În 1837, s-a stins din viață. Eclezia a fost administrată de parohul Pusztay Ioan. Din 1844, parohul Graff Simeon a slujit la Moneasa. Acesta s-a bucurat de susținere din partea baronului Névery și a succesorului acestuia, contele Waldstein Ernest. Aniversarea centenarului parohiei a fost pregătită cu câțiva ani înainte. Nobilul proprietar a susținut financiar restaurarea bisericii și i s-a montat un nou turn. Din contribuția enoriașilor au fost achiziționate clopotele. În 15 iulie 1860, edificiul eclezistic a fost sfințit. În toamna aceluiași an, în urma chete organizate de medicul primar comitatens, Kery Imre a fost achiziționat ceasul montat pe turnul ecleziei și un harmoniu. Devotatul preot paroh Simeon Graff s-a stins din viață în 24 octombrie 1882.

Interimatul a fost asigurat de parohul din Buteni, Szirmay Ioan. În anul 1883, a fost restaurată Casa Parohială și a fost înlocuit acoperișul bisericii. Asemenea antecesorului său, preotul Nicolae Scheidt s-a implicat în restaurarea interiorului și exteriorului bisericii. Continuator al vechilor proiecte, preotul Cristophorus Ballauer a avut o contribuție însemnată la susținerea vieții spirituale.

După 1918, noua situație administrativă, politică și economică a afectat statutul juridic al parohie. Din anul 1926, aceasta era frecventată de 85 de enoriași, fiind subordonată parohiei din Sebiș, din a doua jumătate a secolului al XX-lea, celei din Buteni, iar, din 1992, celei din Șilindia. Parohii care au slujit din deceniul doi al secolului XX au fost: secretarul districtual Fridericus Siebig, apoi vicarhidiaconul Joannes Koleszar, parohul dr. Alexander Stéger, iar din 1934 Venceslaus Oláh.

De la mijlocul veacului al XX-lea, serviciul religios a fost oficiat de preoții din Buteni, Gabriel Kurcsics și Sántha Josephus. În deceniul opt al amintitului secol, comunitatea romano-catolică s-a bucurat de implicarea parohului Sántha Josephus. Demersurile sale de întreținere și efectuarea unor reparații la edificiu s-au concretizat în timpul parohului Stoianovici Petru. La începutul veacului XXI, preotul paroh Borják László, din Șilindia, a oficiat serviciile religioase. În ultimul timp, parohul Stoianovici Petru vine o dată pe lună să țină slujba la care participă puținii enoriași și localnici. Din păcate, în Moneasa, mai sunt doar câțiva credincioși catolici. De întreținerea edificiului se ocupă, cu dăruire, familia Toderaș.

Comunitatea neoprotestantă

Biserica Baptistă „Speranța” Moneasa

Emigrările unor familii din zona Moneasa-Dezna în Statele Unite ale Americii, dar și transformările din viața indivizilor după Primul Război Mondial au înlesnit contactul cu noile curente religioase. Dintr-un registru al membrilor Bisericii Baptiste din comuna Moneasa,

întocmit la Buteni în data de 6 mai 1949, de către președintele Teodor Doncea reiese că primul botez a avut loc în data de 2 septembrie 1904 și a fost efectuat de pastorul Ioan Cornea. Ulterior, pastorul Ioan Cornea și Vanci au botezat, până în anul 1940, 24 de credincioși bapțiști. Între anii 1929-1931, în urma donației familiei Ivanovici, credincioșii bapțiști au edificat o Casă de Rugăciune. Conform datelor furnizate de Prefectura Județului Arad, Casa de Rugăciune a fost amenajată în anul 1932. Ei s-au aflat sub conducerea pastorelui Ioan Borlea, din Dezna. La inaugurarea bisericii, comunitatea bapțiștă a cuprins doar 10 membrii. Structura confesional-demografică a Monesei a înregistrat transformări în a doua jumătate a veacului XX. Dacă în 1950 au fost consemnați 24 de credincioși bapțiști, în 1970, 35; în 1990, 42; în 2005, 46; în 2016, 50.

De-a lungul timpului, nevoilor spirituale ale credincioșilor bapțiști le-au răspuns pastorii Ioan Borlea (Dezna), Ioan Groza, Ștefan Mânzat, Axentie Rusu (Dezna), Petru Lascău, Ioan Țolea (Dezna), Daniel Cocar (Sebiș), Constantin Chisăliță (Sebiș), Ioan Sofica (Pâncota), Alexandru Dobrei (Revețiș).

Sporirea numărului membrilor a necesitat implicarea în găsirea unei noi locații. În anul 2003, după îndelungi căutări, vechea biserică, devenită neîncăpătoare (40 m²), a fost vândută familiei lui Constantin Coroi, care, l-a scurt timp, a demolat-o. Cu sumele adunate și din donații, comunitatea bapțiștă a achiziționat o casă. Lucrările de renovare și amenajările au fost terminate în vara anului 2004. Ea a fost inaugurată în 13 iunie același an. La eveniment au participat membrii marcantă ai comunității bapțiște. În anul 1997, pastorul Alexandru Dobrei a organizat un grup vocal mixt, format din 16 persoane. Ulterior, același a constituit o formație de mandoline. Biserica a fost și este susținută material și financiar de membrii comunității bapțiște din localitate.

Biserica Penticostală

Comunitatea Penticostală s-a constituit în a doua jumătate a veacului al XX-lea. Credinciosul penticostal, Teodor Lulușa, originar din satul Sălăjeni, de profesie maistru, a răspândit noua învățătură religioasă în cartierul Smelț, unde locuia. În jurul anului 1951, s-a constituit primul nucleu al Bisericii Penticostale. La început, serviciile religioase, susținute de predicatorul Teodor Lulușa, au avut loc în casa lui Roman Mariș. După trecerea în neființă a ultimului, edificiul a fost achiziționat de la familia acestuia de către comunitatea penticostală. Până la Revoluția din 1989, numărul membrilor a ajuns la 83 de persoane. Ulterior, s-a diminuat constant, ajungând ca în anul 2005 să fie formată doar din 25 de persoane. Pastorii care au slujit la Biserica Penticostală au fost: Dumitru Miclea, Roman Miclea, Teodor Dronca (Sebiș), Daniel Ispas (Cărand).

Învățământul

Instituție centrală în formarea cetățeanului, modelarea valorilor și spiritului civic, școala a contribuit la afirmarea conștiinței publice și naționale, precum și la iradierea științei de carte de la intelectualitate spre populația de rând. Simbol al identității fiecărei comunități etnice și confesionale, școala a deschis noi orizonturi profesionale și mentale.

Școala Confesională Ortodoxă Română Moneasa

Tradiția școlară în marea majoritate a localităților arădene s-a constituit în secolul al XVIII-lea și în primul sfert al următorului veac. Înainte de această perioadă, din timpul ocupației turcești, nu s-au făcut consemnări în această zonă. Odinoară, potrivit contractului școlar încheiat în 1789, copiii din Moneasa frecventau școala din Dezna. Din ultimul deceniu al amintitului veac și până în 1815, elevii au urmat cursurile școlii din Dezna, fiind instruiți de dascălii Iacob Popovici, urmat de Ieremia Lungu. Patru ani mai târziu, copiii din Moneasa au urmat cursurile școlii din Neagra. În perioada 1817-1820, nu au existat consemnări despre activitatea școlară din zonă. Din 1822, învățătorul Ioan Bojan a instruit 13 băieți și 2 fete, într-un edificiu închiriat. În deceniul cinci al veacului al XIX-lea, copiii din Moneasa frecventau cursurile școlare la Slatina, coordonate de învățătorul Gavrilă Borde. Din toamna anului 1852,

cei 15 elevi din Moneasa au frecventat școala din Ravna, al cărei proces instructiv-educativ a fost coordonat de învățătorul Iorgu Ciortea. Câțiva ani mai târziu, unii locuitori din Moneasa, precum Terentie Groza de pe „Deal” sau Savu Groza de pe „Delani”, susținuți de preotul satului și-au pus la dispoziție casele pentru ca elevii să învețe carte. În perioada 1851-1854, de pregătirea lor s-a ocupat preotul Dăscălescu. Un document, datat 18 februarie 1869, îl consemna ca dascăl la Moneasa pe Avacum /Avram/ Cociuba, ce se ocupa de educația a 20 de elevi. Între anii 1855-1872, mulți dintre copiii de vârstă școlară participau la cursurile organizate de preotul Teodor Ungureanu.

Potrivit unei conscripții școlare din 1873, școala din Moneasa a fost fondată în 1872. Dascălul Florea Tăutan s-a ocupat de instruirea a 28 de copii. În jurul anului 1878, preotul Zaharia Miliam a desfășurat cursuri cu elevii. La finele veacului al XIX-lea și debutul următorului, destinele instrucției școlare s-au aflat în mâna învățătorului Ștefan Faur. De la începutul anului 1905, elevii au fost instruiți de dascălul Aurel Borlea. Din ianuarie 1915, la Moneasa a funcționat învățătorul Constantin Mărcuț. Conspectul stațiunilor învățătorești, întocmit în 14/27 august 1918, consemna un post vacant de învățător.

După Marea Unire, sistemul instructiv-educativ a fost organizat după Legea învățământului primar a Statului, aprobată de Parlamentul României, promulgată prin Decretul nr. 2571/1924 și publicată în Monitorul Oficial nr. 101/26 iulie 1924. În anul 1928 a fost construită școala primară din Moneasa, fiind alocată suma de 400.000 lei. Activitatea cadrelor didactice a fost apreciată de inspectorii școlari, care au vizitat cursurile susținute de dascăli. Pe lângă devotamentul, pregătirea profesională de excepție, cadrele didactice s-au implicat în amenajarea grădinii școlare, au organizat numeroase activități cultural-educative cu copiii.

Între anii școlari 1942/1943-1952-1953, a funcționat în localitate o cantină școlară și un internat care, ulterior, s-a mutat la Dezna. Din anul școlar 1962-1963, edificiul școlar a fost extins cu încă două clase. Elevii care au frecventat cursurile școlii din Moneasa au fost doar cei din cuprinsul comunei Moneasa, respectiv localitățile Moneasa și Rănușa. Prin Decizia nr. 45, din 21 august 1972, Comitetul Executiv a aprobat funcționarea următoarelor ateliere școlare: tâmplărie, mozaicărie și sculptură în marmură, țesut covoare, tricotaje. Următorul deceniu a coincis cu lucrări de extindere a spațiului școlii. Energicul director, Spiridon Groza, sprijinit de autoritățile locale, a reușit amenajarea a încă două săli de clasă și laboratoare. Modernizările au fost finalizate la începutul anului 1980. Din anul 2000, instituția de învățământ a primit denumirea de Școla Generală „Gheorghe Groza”. Autoritățile locale a depus eforturi susținute pentru dezvoltarea bazei materiale a școlii, dotând-o cu 2 laboratoare (biologie-chimie și fizică) din anul 1981. La acestea se mai adaugă investițiile din anul 2005 pentru realizarea unui cabinet de informatică, montarea unei centrale proprii de încălzire, mobilier nou, grup sanitar modern, etc.

Dorința de perfecționare continuă, devotamentul și implicarea în activitățile școlare și extrașcolare a cadrelor didactice a contribuit la o bună pregătire a elevilor. Directorii Școlii Generale „Gheorghe Groza” din Moneasa, au fost apreciați de autoritățile superioare. Aceștia au fost: Gheorghe Bărbuceanu (1932-1948), Nicolae Palade (1948-1963), Vasile Draghici (1963-1978), Spiridon Groza (1978-1983), Mircea Coroi (1983-1990), Dorina Cociuba (1990-2000), Gavrilă Draghici (2000-2005), Mircea Coroi (2005-2007), Gavrilă Draghici (2008-2013), Ioan Voian (2013-2014), Ramona Viașu (2015-2016), Laura Lupșa (2016-prezent).

Școala Confesională Ortodoxă Română din „Ravna”

Ca în marea majoritatea localităților arădene și la Rănușa, tradiția școlară s-a constituit în secolul al XVIII-lea și în primul sfert al secolului următor. Înainte de această perioadă, din timpul ocupației turcești, nu s-au făcut consemnări în această zonă.

Odinioară, potrivit contractului școlar încheiat în 1789, copiii din Rănușa au urmat cursurile celei din Dezna. Ei au fost învățați carte de dascălul Iacob Popovici. Și în anul 1811, copiii au continuat să frecventeze aceeași instituție de învățământ, sub îndrumarea lui Ieremia

Lungu. În anii școlari 1841/1842-1842/1843, elevii din Rănușa au urmat cursurile în aceeași așezare, fiind instruiți de învățătorul Nicolae Popovici în propria-i locuință. La 1 noiembrie 1852, statisticile consemnau funcționarea în localitate a unei școli. Cei 39 de elevi din Rănușa, la care se adăugau alți 15 din Moneasa au fost pregătiți de dascălul Iorgu Ciortea. Într-un document, datat în 18 februarie 1869, s-a consemnat că învățătorul George Popa își desfășura activitatea didactică cu 35 de elevi. Conform Conscripției școlare din 1873, învățătorul Ioan Heredea se ocupa de instruirea a 37 de băieți și 34 de fete, dintr-un număr de 48 de băieți și 38 de fete de vârstă școlară. Baza materială a unității de învățământ era săracă. La 1 septembrie 1905, Ștefan Muscă a fost desemnat învățător provizoriu la Rănușa. În perioada examenului de calificare învățătorescă din 3/16, 4/17, 6/19, 7/20 februarie 1905, cursurile școlare au fost suspendate. El a obținut definitivatul la aceeași instituție, unde a activat până 1 septembrie 1919, an în care se întorcea în localitatea natală, Comlăuș.

Preotul Lazăr Ioja s-a întors în satul său natal, unde a slujit ca dascăl în perioada 15 noiembrie 1920 – 1 noiembrie 1921. Dascălul din Regat, Gheorghe Bărbuceanu a început cariera didactică în luna septembrie a anului 1926, în localitatea Rănușa. Între 1 septembrie 1926 – 1 septembrie 1933, a fost numit ca învățător titular provizoriu la Rănușa.

După Primul Război Mondial, realizarea Unirii și, implicit, aplicarea sistemului de reforme interbelic al Statului Român, ca în mai toate așezările, la Rănușa a fost ridicat un edificiu școlar, în anul 1932, cu suma de 300.000 lei. În anii școlari 1935-1937, noul învățător-director Nicolae Palade s-a preocupat de îmbunătățirea stării edificiului școlar, a bazei didactice și a frecvenței școlare. Din 1 septembrie 1937, Ioan Dobre a fost transferat ca titular definitiv în comuna Rănușa, unde a condus destinele instituției până în deceniile șase-șapte ale secolului XX. O activitate apreciabilă a desfășurat și învățătoarea Maria Eva Dragoș (Sirca). Din anul școlar 1970-1971, Maria Eva Sirca a fost desemnată în funcția de director al Școlii Generale cu Clasele I-IV Rănușa. Din anul școlar 1978-1979, această funcție a fost preluată de d-na învățătoare Ecaterina Ancuța.

De-a lungul timpului, natalitatea scăzută a condus la diminuarea efectivului elevilor. Școala din Rănușa a fost subordonată celei din Moneasa. Aici, s-au perindat numeroase cadre didactice. Din nefericire, în anul 2013, aceasta a fost desființată.

Școala Confesională Romano-Catolică din Moneasa

Comunitatea însemnată a credincioșilor care frecventau Biserica Romano-Catolică din Moneasa a solicitat înființarea unei instituții de învățământ. Ea a fost fondată în 1870. De-a lungul timpului, a fost susținută de enoriași, nobilul proprietar de pământ și Dieceza Romano-Catolică de Cenad. La început, din pricina bazei materiale modeste, copiii au fost instruiți de către învățătorul suplinitor Koncsek Ilariu. Pentru scurtă vreme, din 2 martie 1874 până în 1875, elevii au fost instruiți de învățătorul cu diplomă Klemm Martin. În decursul anului 1875, activitatea a fost continuată de Vass Francisc. După decesul acestuia, survenit în anul 1875, timp de doi ani, învățământul a stagnat. Din 1877, de instruirea copiilor s-au ocupat Koncsek Ilarie, Matefi Andrei și Schmidt Ioan. Preotul Scheidt Nicolae a preluat și funcția de învățător. Între anii școlari 1885-1910, procesul instructiv-educativ s-a desfășurat în limba germană sub coordonarea învățătoarei Lembrech Emma. Protrivit datelor statistice, în anul 1910, în Moneasa au existat 113 copii de vârstă școlară. 36 dintre ei au frecventat cursurile Școlii Confesionale Romano-Catolice. În anul menționat, contele Wenckheim a contribuit financiar cu 400 coroane, iar Dieceza Romano-Catolică de Cenad cu 100 de coroane anual.

După Unirea din 1918 și aplicarea reformelor școlare, învățământul confesional romano-catolic s-a aflat pe o pantă descendentă. Chiar dacă în anul 1922, unitatea de învățământ a fost frecventată de 29 de elevi, dintre care 5 au fost de naționalitate maghiară, 24 erau slovaci, germani, evrei, români, totuși în 30 septembrie 1922, autoritățile comunale au decis etatizarea ei. Odată cu aplicarea reformei învățământului din 1924, unitatea de învățământ a fost desființată. Elevii au frecventat cursurile celei românești.

Cadrele didactice care au slujit învățământul confesional romano-catolic din localitatea Moneasa în perioada 1900-1924 au fost: Papp Vilmos (1900-1901); Massard Iona (1902-1906); Ballauer Terez, Ballauer Kristof (1906-1908); Lambrech Ema, Ballauer Kristof (1908-1919); Alepar Ianos, Sibig Lazlo (1920-1921); Kraliz Gizela, Alepar Ianos (1921-1922); Ecaterina Schiler, Alepar Ianos (1923-1924). Despre școala de odinioară, romano-catolicii povestesc cum bunicii lor au învățat sub îndrumarea d-nei învățătoare Lembrech Emma. Tinerii sau vârstnicii localizează cu multă nostalgie edificiul școlar.

Grădinița

Înainte de Al Doilea Război Mondial, nu au existat consemnări despre desfășurarea unui învățământ preșcolar. Comitetul Școlar întrunit, în ziua de 18 mai 1949, a luat hotărârea de a face demersurile necesare înființării unei grădinițe de copii. În urma recensământului efectuat s-a constatat că existau un număr de 34 de copii, cu vârste cuprinse între 3-6 ani. Din toamna aceluiași an, cursurile învățământului preșcolar s-au desfășurat în incinta edificiului Brigăzii Silvice din Moneasa. Sub îndrumarea d-nei educatoare Sofica Popovici a debutat învățământul preșcolar la Moneasa. Din anul școlar 1948-1949, cei 25 de copii înscriși au frecventat grădinița. Între anii 1952-1961, cursurile s-au desfășurat într-o încăpere a școlii de stat; din anul 1961, în edificiul de lângă Biserica Romano-Catolică, unde a funcționat până în anul 2013, când a fost mutată într-o sală de clasă a școlii din localitate. În perioada 1955-1972, destinele grădiniței s-au aflat în mâinile d-nei Rodica Balaci, originară din Dezna. După transfer, postul a revenit Mariței Dobre, până în anul 1986, apoi d-nei Maria Butcovan (1987-1990) și d-nei Livia Genica Moț, din anul 1987.

Și la Rănușa a funcționat o unitate de învățământ preșcolar, aflată sub coordonarea a numeroase cadre didactice dintre care amintim: Marioara Druia, Daniela Bortiş, etc. Scăderea natalității a afectat deopotrivă ambele unități de învățământ. Autoritățile au propus diverse proiecte pentru a da o nouă utilitate spațiilor. În zilele noastre, cursurile cu preșcolarii din Moneasa se desfășoară în incinta școlii.

Personalități

Gheorghe Groza Sculptor. Pictor (1899-1930) s-a născut la Moneasa în 18 aprilie 1899, în familia lui Nicolae și Ana Groza. A urmat clasele primare în localitatea natală, cu intermittențe. Din anul școlar 1919-1920, și-a reluat cursurile la Liceul „Samuil Vulcan” din Beiuș. Din 11 noiembrie 1920, a fost încorporat în Regimentul 85 infanterie din batalionul 2, campania a 6-a din Oradea. Cu toate acestea, a continuat studiile la Beiuș. În anul 1922, a frecventat atelierul de desen al sculptorului Mihail Kara din Oradea, cu care a învățat modelajul în lut. În 2/11 februarie 1923 cu lucrările executate, a organizat o expoziție de sculptură, pictură și desen la Cercul Militar din Oradea. Expoziția s-a bucurat de un remarcabil succes. Între 1922-1923 îl găsim pe tânărul Groza la Școala Liberă de Pictură de la Baia Mare, sub îndrumarea maestrilor Thorma Ianos și Réty Istvan. Cu puținii bani câștigați din vânzarea lucrărilor și cu sprijinul familiei generalului Olteanu, tânărul artist începe călătoriile de studiu la Academia Liberă de Belle Arte de la Roma, frecventând în paralel „Academia Liberă” din Florența. În vara anului 1926, s-a reîntors în țară, unde a primit comanda de a executa busturile lui A. D. Xenopol și George Coșbuc, care se află în fața Palatului Cultural din Arad. În anul 1927-1928, s-a înscris la Academia de Artă „Julien”, din Paris, sub îndrumarea profesorilor Henri Bouchard și I. Landowsky. Selecția artistului, sub îndrumarea lui Bouchard, s-a îndreptat spre arta statuară. În 1928, la recomandarea profesorului Bușiția către maestrul Bouchard, Gheorghe Groza a participat la salonul anual de artă, organizat de Societatea artiștilor francezi, cu bustul „Jourdin”. În luna martie a anului 1928, s-a reîntors acasă, în Moneasa, unde în atelierul său, improvizat, a început să modeleze noi busturi statuare. Numeroasele comenzi l-au obligat să se deplaseze la Arad, Timișoara, București, Brașov, participând, totodată, la expoziții. La finele aceluiași an, a câștigat concursul pentru executarea bustul omului de cultură Emanuil Ungureanu, lucrare propusă de primăria timișoreană. La 5 februarie 1930, s-a stins din viață. Intrarea în memorie a fost pregătită de prieteni și admiratori, care în 1931, au așezat pe frontispiciul modestei

case părintești din Moneasa, o placă comemorativă. În august 1932, a fost dezvelită în prezența unui numeros public. După înstrăinarea Casei Memoriale „Gheorghe Groza”, o parte din lucrările sale au ajuns în patrimoniul Complexului Muzeal Arad.

Familia nobiliară Iósa-Iozsa de Ravna. Aplecați succint asupra istoriei vechii familii Ioja din Rănușa aflăm din scrierile monografiilor arădeni că a fost înnobilită la începutul secolului al XVII-lea, pentru serviciile militare aduse coroanei habsburgice. Dintre descendenți amintim pe **preoții Romul Ioja (1891–1943), Valer Ioja (1903 - ?), Sinesie Ioja (1916–1958), Lazăr Ioja (21 aprilie 1899–3 iunie 1973).**

Dintre dascălii de odinioară menționăm pe: **Cornelia Dobre (1923-2003), Aurel Borlea (1886-?), Ștefan Muscă (1884-?), Gheorghe Bărbuceanu (1905–1993), Ioan Dobre (1907-1996), Nicolae Palade (1911-1997), Spiridon Groza (6 august 1936 – 20 iunie 2013).**

Dintre cei care și-au adus o contribuție notabilă la propășirea comunei Moneasa mai putem aminti pe **meșterul constructor Dănilă Condea (1904-1985) ori Czárán Gyula (23 august 1847 - 9 ianuarie 1906).**

Economie

Unele documente târzii au consemnat că locuitorii din Moneasa s-au îndeletnicit cu extracția minereului încă din veacul al XIV-lea. Altele susțin că, sub ocupație turcească, nu a existat o exploatare minieră sistematică. Chiar dacă au fost amintite în anul 1597, minele și izvoarele termate, totuși e știut faptul că otomanii au permis unele evoluții economice care să răspundă propriilor necesități. Autohtonii se îndeletniceau cu creșterea animalelor, în special cai și oi. Nu de puține ori caii le erau furăți, după cum relatează o consemnare din 1590.

Conform conscripțiilor secolului al XVIII-lea, românii „hospites” și „subhospites” din cele două așezări se îndeletniceau și cu creșterea animalelor și cultivarea pușinelor suprafete existente. La debutul veacului al XIX-lea, conscripțiile devin mai complexe. În anul 1835, unii istoricii maghiari au consemnat că locuitorii au extins suprafetele arabile, ceea ce le-a permis sporirea șeptelului animalier. Au început să-și construiască adăposturi pentru animale și să-și cumpere unelte agricole. Din anul 1886, autoritățile comitatense au dat dreptul de a organiza târguri săptămânale, în ziua de vineri, la Dezna și Sebiș. Ca o consecință pe termen lung, șeptelul animanier a cunoscut fluctuații, la finele veacului XIX și debutul următorului. Datele oferite de statisticile maghiare din anii 1895 și 1911 indică prezența unui număr mare de bovine și suine, în Moneasa.

De-a lungul a câțiva ani, **moara comunală** a reprezentat un subiect delicat. Ea a fost dată prin licitație unor săteni din localitate, scopul fiind acela de a deervii întreaga populație.

Ostilitățile din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial și instaurarea regimului comunist au impus noi politici economice. În deceniul șase al veacului al XX-lea a fost înființată Întovărășirea „Codru Verde” din Rănușa. Bunurile rezultate, din urma creșterii animalelor și a practicării agriculturii, au cunoscut grave mutații în perioada comunistă. Regimul cotelor impuse, în condițiile unei situații economico-financiare modeste a localnicilor, a diminuat considerabil șeptelul animalier și producția agricolă.

Pescuitul și vânătoarea au reprezentat alte îndeletniciri ale localnicilor. Dreptul la pescuit și vânătoare au fost reglementate pe cale legislativă în perioada interbelică. Începând cu deceniul șase al secolului al XX-lea, s-a reamenajat „Păstrăvăria”, de unde au fost aprovizionate cu pește restaurantele din Moneasa. Terenurile comunale de vânătoare și cele particulare puteau fi arendate cu aprobarea Inspectoratului General de Vânătoare al Ardealului, cu sediul în municipiul Arad.

Exploatarea și prelucrarea minereului de fier și mangan

Vechi documente amintesc de practicarea unor meșteșuguri miniere încă din veacul al XIV-lea. La acea vreme, nu le putem considera exploatări miniere sistematice, încadrate într-un sistem industrializat. În localitățile Moneasa și Rănușa, în veacul al XVIII-lea, au fost

înființate primele topitorii rudimentare, piue de pisat minereul, acționate de forța apei. Istoria târzie locale plasează începutul unor exploatari miniere sistematice în sectorul Moneasa–Dezna, prin anul 1789. Documentele arhivistice ale Capitanatului Montanistic din Baia de Aramă, de la începutul secolului al XIX-lea, consemnează preocupările noului proprietar al Monesei, baronul Névery Alexa de Gyula-Vârșand, de a dezvolta această ramură economică. Se notează că, în anul 1813, au fost extrase cantități apreciabile de la minele de fier din Moneasa și din localitățile învecinate. La Rănușa, în anul 1815, au fost extrase 620 chintale.

Într-un raport al autorităților arădene către Consiliul Locotenențial Regal Maghiar, datat în anul 1822, s-a consemnat că minereul extras de la cele trei mine – Alexandru, cu o suprafață de 45,116 m², Victor și Amalia, cu una de 2.247 m² și Albrecht, cu alta de 45,119 m² din zona Corbu – a fost transportat la topitoria (furnalul) din Moneasa cu ajutorul cailor. Spre sfârșitul deceniului șase al veacului al XIX-lea, noul administrator domenal John Wilhelm a amenajat noi centre de exploatare. Începând cu anul 1859, au fost deschise mici centre de exploatare și prelucrare a minereului: „Furnalul și forja de la Balint”, „Forja de la Barna” și „Forja de la Băi”, precum și „Furnalul de la Jmelt”. Semnele de nerantabilitate a micilor forje de la Moneasa s-au adeverit odată cu inaugurarea Fabricii de Topit Fier din Sebiș. După anul 1891, activitatea lor a intrat într-un declin.

În ultimii ani ai veacului al XIX-lea, din minele de la Moneasa și Rănușa s-a înregistrat o producție anuală de 50.000 q, din care se extrăgea 500 q magneziu. Valoarea anuală a producției s-a ridicat la 20.000 fl. Această cantitate a fost transportată pe linia ferată îngustă Sebiș-Moneasa. Extractia și prelucrarea minereurilor de fier și mangan au continuat până în anul 1918. Apoi, timp de zece ani, în zonă s-au mai efectuat exploatari miniere. Cantitățile plecau, însă, spre laminoarele de la Reșița.

După Al Doilea Război Mondial, în urma unor prospecțiuni geologice efectuate de o societate din București, în anii 1953-1954, s-a stabilit că rezervele de fier și mangan din vechiile centre de exploatare erau insuficiente. Observații au contribuit la sistarea activității extractive. Peste două decenii, Întreprinderea de Prospecțiuni și Exploatare Geologice (I.P.E.G.) Deva a reluat activitatea de exploatare din locul numit în graiul localnicilor „Grajduri”. Minereul extras a fost transportat la Hunedoara. Activitatea acesteia a încetat după 1990.

Cuptorul de Topit Fier de la Moneasa a rămas unul din martorii acelor vremuri. El a fost realizat după tehnicile specifice ale perioadei și încadrat în tipologia cuptoarelor de pe Valea Crișului Alb. Materialele folosite au scos în evidență potențialul tehnologic de atunci. Potrivit descrierilor de la mijlocul secolului al XX-lea, Cuptorul de Topit Fier era situat în partea de est a comunei Moneasa, în malul drept al Văii Moneasa, la o distanță de 14 m, spre nord de calea ferată la cca 100 m, iar spre N Dealul Scherița și avea o formă de trunchi piramidal. În dorința de protejare a acestui monument, în deceniul opt al secolului XX, Direcția de Patrimoniu Arad a interzis construirea altor imobile în perimetrul lui, iar proprietarii urmau a fii despăgubiți. Din nefericire, după 1990, această valoare a patrimoniului industrial arădean, se află în continuă degradare.

Exploatarea și prelucrarea calcarelor marmoreene, „marmură”

Exploatarea marmurei, în zonă, se pare că datează de la mijlocul veacului al XIX-lea. Blocurile de piatră au fost descoperite de-a lungul versanților muntoși, ce străbat Moneasa. Grație tehnologiei de la finele veacului al XIX-lea, investițiilor în infrastructură întreprinse de baronul Wenckheim dar și a interesului crescut pentru a răspunde construcțiilor edilitare din întreg comitatul Arad și nu numai, s-a intensificat exploatarea marmurei de Moneasa. Blocurile de marmură au fost folosite la modernizarea Băilor Moneasa (Baza de Tratament, Hotelul Central, Baza de Hidroterapie (strandul), vile etc.) cât și la ridicarea unor edificii în Arad, Budapesta și chiar Viena. Era utilizată la porțiuni de clădiri (trepte, plăci de coridor și ancadramente de fundație). Dreptul de concesiune, în întreg comitatul Arad, a fost acordat, la

finele amintitei perioade și debutul umătoarei, firmei budapestane, „Roheim și Stanger”. După încheierea ostilităților militare din timpul Primului Război Mondial, activitatea de exploatare la Cariera de Marmură a fost sistată. În perioada interbelică Cariera de Marmură a fost exploatată de Societatea Bloch și Carlini. Stabilitatea economică a fost din nou afectată de izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial.

Exploatările au fost reluate în perioada comunistă de o societate din București. Întreprinderea „10 cariere Arad” a continuat valorificarea marmurei, în perioada 1950-1952. Între anii 1952-1955, Cariera s-a aflat în administrarea Întreprinderii 5 București. Din 1995 până la 1 decembrie 2005, Întreprinderea Marmosim Simeria a preluat pachetul majoritar de acțiuni. Instabilitatea economică și neputința amintitei societăți de a face față noilor provocări a dus la sistarea activității, în anul 2005.

Exploatarea calcarelor cenușii. Din vechi timpuri, din zona Monesei s-a exploatat o cantitate importantă de calcar, a cărui compoziție era una aparte. Cele trei puncte de exploatare au fost: Cariera de la Moară, Cariera de pe Valea Meghieșului și Cariera Ponor de la Tinoasa. Primele cuptoare au fost amenajate la finele veacului al XIX-lea. Baronul Wenckheim a investit 300.000 fl. pentru eficientizarea exploatării. Piatra de var a fost transportată pe calea fetară îngustă Moneasa-Sebiș, pentru a fi prelucrată în fabrica din Sebiș. Întregul proces de exploatare era asigurat de muncitorii sezonieri. Din 1918, exploatările la carierele de de piatră de var au fost sistate.

În perioada interbelică, au fost reluate sporadic. Carierele de calcar au fost administrate de Consiliul Local Moneasa. Acesta a hotărât arendarea lor unor antreprenori privați, printre care societății lui Stern Sigismund și Co. din Arad. Activitatea de exploatare și valorificare a pietrei de var s-a pierdut în timp. Au rămas doar „varnițele”, care aduc aminte de vechi îndeletniciri ale oamenilor acestei zone.

Exploatarea forestieră

O însemnată suprafață din perimetrul comunei Moneasa este ocupată de păduri. În veacul al XIX-lea, odată cu exploatările forestiere sistematice, organizate de baronul Wenckheim, s-a diversificat spectrul ocupațional al localnicilor. În acea perioadă a fost edificată și Bragada Silvică. Din 1918, exploatările forestiere în zona Moneasa-Rănușa au fost realizate de Societatea Anonimă Forestieră Sebiș – Moneasa. În zilele noastre, fondul forestier a fost împărțit între Ocolul Silvic de Stat, Ocolul Silvic Privat și proprietari.

Tradiții și obiceiuri

Troițe. Monumente. Cimitire

La Moneasa, există câteva troițe ridicate de comunitatea ortodoxă. Cea vis-à-vis de casa lui Mihai Dragoș a fost edificată în anul 1991 și este din lemn. O alta se află în fața Bisericii Ortodoxe. Ea a fost ridicată în anul 1930, este din marmură de Moneasa. Și în cartierul Smeț, a fost ridicată o troiță pe cheltuiala lui Ilarie Jidoi de către meșterul tâmplar Vasile Dragoș. În fața Bisericii Romano-Catolice și astăzi străjuiește crucea ridicată de baronul Wenckheim, în anul 1893.

La Rănușa, în timpul parohului Petru Costa, credinciosul Lazar Dobra a edificat în anul 1865 o troiță din piatră. O alta a fost zidită în anul 1876, în timpul preotului Zaharia Miliam. Ea a fost amplasată în fața actualei parohii.

Pietrarul din Moneasa. Pentru întreaga activitate a pietrarilor din Moneasa s-a ridicat un monument, în 1968, pe propria cheltuială.

Cimitirele. În Moneasa existau din veacul al XIX-lea cimitirele ortodox și romano-catolic, iar de la începutul următorului cel neoprotestant (baptist și pentecostal). Cimitirul ortodox, situat în apropierea Bisericii Ortodoxe, dincolo de Valea Monesei, pe drumul ce duce spre locul numit „Delani”, a fost extins de pe vatra vechii biserici din lemn înspre deal. Cimitirul romano-catolic este amplasat în spatele Școlii Generale „Gheorghe Groza” cu clasele I-VIII. O cărare șerpuiește în partea stângă a cimitirului romano-catolic și duce spre

cel neoprotestant. În partea dreaptă, au fost înmormântați pentecostalii, iar în stânga bapțiștii. La Rănușa, cimitirul este situat pe dealul aflat în apropierea Bisericii Ortodoxe, presupunem că s-a extins pe vatra vechii eclesii.

Ocupațiile tradiționale

Aici se practica o agricultură de subzistență. Numai în vremurile comuniste autoritățile au încercat să sporească producția. Însă, terenurile erau de o categorie inferioară. Vara, femeile mergeau la culesul mătrăgunei, murei, participau la plantatul puieților, cultivau și prelucrau cânepa. Bărbații, muncitori sezonieri, lucrau la exploatările forestiere, miniere ori de calcar. Localnicii erau crescători de animale (găini, vaci, capre, oi, cai, porci). Maghiarii, germanii, slovacii, evreii erau meșteșugarii satului. Ei confecționau unelte agricole, erau croitori, pantofari, rotari, ceasornicari, specialiști minieri ori forestieri, frizeri ori fotografi. Evreii aveau măcelărie și băcănie.

Ocupații casnice gospodărești

Meșteșugul casnic a fost puțin dezvoltat, limitându-se la necesitățile gospodărești, pentru că marea majoritate a femeilor lucrau la „fabrica baronului”. Cu toate acestea putem semnala, la începutul secolului XX, că meșteșugul țărănesc al țesutului și torsului, s-a practicat în fiecare familie în funcție de necesități, confecționându-se sfetere, bluze, „ștrinfii” (ciorapi), mănuși. Din cânepă se țeseau preșuri, lipidee, etc.

Fiertul țuicii. Prunele sau merele erau adunate pe măsura coacerii lor. Erau așezate în butoaie sau căzi și erau lăsate la fermentat. Toamna tâziu, cu borhotul mergeau la cazanul din sat, situat în apropierea Văii Moneasa, înspre intrarea în localitate. Dintre proprietarii de mai târziu ai cazanului îl putem aminti pe Aurel Condea.

Făcutul săpunului de casă. În trecut, săpunul se făcea în casă. Într-un cazan se puneau slănină, untură, diverse resturi, apă și sodă caustică. Soda se dilua în apă, apoi era turnată în cazan. După ce făcea bulbuci și se alegea săpunul deasupra, acesta era scos cu polonicul într-un lighean. După ce se întărea, era tăiat. Leșia era folosită la curățatul vaselor.

„Mniera de prune”. Pe Delani, în deal, se amenaja un cuptor, se puneau cazanul, erau „zvârlite” prunele „pomnite” în el, apoi se amesteca cu o lingură în formă de „L” până aceasta se întărea. Mai multe familii participau la fieberea „mnierii”.

Tăiatul și preparatul porcului. Exista un adevărat ritual de tăiere a porcului, care se tăia în preajma Ignatului. Din timp, gospodarul vorbea cu oamenii care să-l ajute la prinderea și ținerea porcului. Apoi, după servirea unui pahar de țuică sau „crampă fiartă”, porcul era înjunghiat de gazdă sau, în ultima vreme, de măcelar. Mai demult, era pârjolit cu paie. Apoi, se trecerea la despicarea și prepararea lui. Preparatele erau: cartaboșul/caltaboșul și toba „șvarcla”, sângerete, cârnat, cârnat cu orez fier, „clisa aită”, untura.

Costumul popular

Componentele costumului femeiesc

Gâteala capului. Fetele tinere nu purtau cărpă, părul le era pieptănat în două cozițe împletite. Copilele aveau pieptănătura în funcție de vârstă. Cele până la cinci ani aveau părul scurt, de la cinci ani până la nouă ani, părul era mai lung pe ceafă, iar pe frunte era tăiat un breton. Miresele purtau, pe lângă coronița albă din flori de său sau ceară și sovonul. Schimbarea coafurii și învelitul era făcut de nașă. Chicile erau împletite, iar la capăt erau legate cu prime „șârinci”. Ele erau răsucite la spate cu o indrea de lemn, corn sau fier, într-un conci, peste care se aplica ceapsa. Peste ceapsă se puneau cărpa de culoare roșie (de dălin) la fetele tinere și brună, neagră, la cele bătrâne. La gât purtau mărgelile.

Spătoiul. Cămașa femeiască apare sub denumirea de spătoi. Femeile purtau bluză albă, cu pomnare „druculite”. De la vechea cămașă dreaptă, tip tunică, s-a trecut treptat la cămașa cu placă, pentru ca, ulterior, să fie adoptată cămașa femeiască de sărbătoare, cu umerițe, bogat ornamentată. Ornamentica era aplicată la gulere, umerițe, de-a lungul mânecilor

și la pomnari (manșete). Ulterior, spătoaiele au fost înlocuite cu bluze din jolj, cu mâneca până la cot, lucrate în broderie plină, la mașină.

Poalele erau confecționate din același material ca și spătoiul. Erau croite din 6-7 lați de pânză, împăturite în pături dese, de 4-5 cm. În partea de sus, încrețiturile erau prinse într-o pânză îndoită numită *pumnată*. Ornamentele executate cu ață albă au fost aplicate pe pumnată, la marginea de jos și la locul de îmbinare a laților. În partea de jos, poalele se terminau cu cipcă, „fodără”. Inițial, au fost purtate poale largi. Se purtau două rânduri de poale. Dedesubt erau cele mai puțin largi, iar deasupra poalele largi, bine apretate pentru a scoate în evidență „cliciurile” (șoldurile). Din secolul al XX-lea, ele au început să fie confecționate din jolj.

Catrința era cusută cu diverse culori. **Laibărul**, din catifea, croit scurt, strâmt pe corp și puternic răscoit în față, era în general de culoare neagră sau bordo.

Încălțăminte. Vechea încălțăminte era opinca. Mai târziu, se încălța cu păpuci cu turuiac înalt, vara avea sandale cu baretă. Ambele de culoare neagră. Localnicii își comandau încălțările de la pantofarul satului.

Componentele costumului bărbătesc

Clopul și căciula. Clopul din postav negru, brun sau verde era purtat primăvara și toamna. Vara, se purta clopul din paie, iar iarna „cușmă” de oaie sau miel, de culoare neagră sau cenușie.

Cămașa. Evoluată din vechea cămașă bătrânească, cămașa întâlnită în părțile arădene a fost cu platcă dreaptă, cu guler pe lângă gât, cu mâneci largi, dar și cea cu platcă încrețită, cu guler răsfrânt și mâneci largi, terminate cu manșete. Cămașa era vârată în pantaloni în partea din față și lăsată liberă în spate. Manșetele, late, erau îmbodobite cu „bumbi colorați”, asemănători celor de la „grumaz”.

Izmană. Izmenele din cânepă au fost lungi până la gleznă. Ele erau lucrate din 4 până la 7-8 lați. Cu timpul, ele au fost înlocuite cu pantaloni priceși, care puteau fi băgați în cizme. **Laibărul** bărbătesc de sărbătoare, de culoare neagră, era scurt până în talie. El era confecționat din satin sau barșon lins. Cel de lucru era din postav mai gros. **Cioarecii** erau purtați peste izmene pe timp de iarnă. Erau confecționați din postav negru sau brun. **Obiala, ciorapul**, purtat în timpul iernii, era din lână sau bumbac.

Încălțăminte bărbătească veche a fost opinca cu gurgui, care, treptat, a fost înlocuită cu cizme și șlarfe. **Cojoacele** confecționate inițial din piele de oaie sau miel în culoare naturală, ulterior vopsite în negru, purtate de femei erau scurte, fără mâneci, tăiate în față și încheiate cu o panglică sau cu cheutori. Cele bărbătești erau mai lungi. **Sumanul** era confecționat din lână, de croitorii satelor, fiind purtat iarna.

Datini și obiceiuri. Obiceiuri calendaristice

Ajunul Crăciunului. În Ajunul Crăciunului, copiii în grupuri mici umblau de dimineață cu colinda. Tinerii adolescenți mergeau cu **Vifleiemul**. La Rănușa, se umbla cu **Lumea**. Întregul ritual simboliza episodul biblic al alungării omului din Grădina Eden. Personajele erau Adam, Eva, Diavol negru cu furcă, și un copil ducea o creangă sau un pom mic împodobit cu mere.

Crăciunul a fost considerat cel mai mare praznic. În acea zi, toți mergeau la biserică. Era sărbătoarea armoniei.

Anul Nou. În noaptea de Anul Nou, familia se reunea în jurul mesei încărcată cu bunătăți, pentru ca anul care vine să-i găsească uniți și în belșug. Bărbații purtau bani în „poșnari” pentru ca să le fie nelipsiți tot anul.

Boboteaza. Preotul satului însoțit de cantor și câțiva copii îmbrăcați în dieci, umblau la sfințitul caselor înainte de Bobotează, începând de la numărul 1. Li se dădea doar bani.

Sfântul Gheorghe. Odinioară, în acea zi fetele erau udate cu apă ca să fie sănătoase. Printre feciori era și drăguțul ei. În ziua sărbătorii, cu toții se adunau în fața bisericii și se jucau „de-a malaiul”, doi cu doi, „unul pă sub altul”. Jocul țărănesc, Ardeleana, Mânântăua,

Țăgăneasca, erau, de asemenea, jucate în fața bisericii. În timpul aceleiași sărbători, „trei bărbați urcă un deal, alți trei pe un altul și rostesc împreună următoarele rugări: Să aibă vacile lapte – Amen, să fie an roditor – Amen, să nu fie ploii mari – Amen ! Apoi, bărbații se așezau în iarbă și vorbeau despre faptele Domnului Isus, faceau rugăciuni și la sfârșit rosteau: Doamne ajută!”.

Duminica Floriilor. În sâmbăta Floriilor, în trecut, copiii ieșeau cu preotul, cu praporii, cu corul după salcie. Crengile adunate erau duse la biserică și sfințite. În duminica Floriilor, crenguțele erau împărțite credincioșilor. Erau așezate în case la icoane și la oglinzi ori pe straturi, în grădină.

Rusaliile. De Rusalii, la biserică se puneau pomi la uși și iarbă pe jos. A doua zi se ieșea la Rugă. Preotul cu cantorii și crâșnicul o sfințeau și cântau. Apoi, credincioșii erau stropiți cu apă sfințită și busuioc.

Sânzienele (24 iunie). Sărbătorită în ziua de 24 iunie, „Sânzienele” păstrează tradiții legate de cultul muncilor agricole, ea înmănunchind obiceiuri creștine, păgâne și magie. Odinioară, în zona Moneasei, fetele însoțite de muzică și chiuiturile flăcăilor adunau florile de sânziene, pe care le împleteau în coronițe și le așezau pe porți, uși, ferestre, stâlpi și chiar pe straturile de legume, nu înainte de a fi sfințite de preotul satului. De sărbătorile religioase, Schimbarea la față (6 august), Adormirea Maicii Domnului (Sfânta Mărie Mare-15 august), Înălțarea Sfintei Cruci (14 septembrie), sătenii mergeau la biserică. O sărbătoare aparte era **Sfânta Cuvioasă Parascheva (14 octombrie)**. În acea zi era hramul bisericii, prilej cu care, alături de credincioși, participau și înalte fețe bisericești. **Sărbătoarea celor 40 de mucenici.** Dis de dimineață, bătrânele satului ieșeau afară cu un fâraș pe care-l băteau cu un fier ca să scoată zgomot și înconjurau casa și grădina de trei ori rostind o incantație pentru alungarea relelor.

Obiceiuri de familie. Odinioară, au existat tabuuri înainte de naștere, la naștere și botez, însă cu timpul s-au pierdut.

Căsătoria

După ce nașa punea conciful, aceasta primea cârpa de dălin de la cumătru și mire și o așeza pe capul tinerei neveste. Cumătra cânta „ia-ți mireasă ziua bună de la mama ta cea bună, lasă-ți portul cel fetesc, și-l ia pe cel nevastăsc !”. Vofiul, îmbrăcat în straie de sărbătoare, avea în mână un „steag”, care, de fapt, era o bătă împodobită, ce semăna cu cea a călușarului, și o ploscă cu țuică. Personajul principal era „diavolul”. Era încins peste piept cu ștergare din cânepă, țesute la război. El era tocmit de mire și aducea vinul, țuica și veselia. El striga și valoarea darurilor și cadourilor dăruite.

Moartea. Însmormântarea. Cultul morților

Cultul morților respecta același ritual ca mai în toate comunitățile de rit oriental din zona arădeană. Mortul, așezat în copârșeu, era dus în soba din față, având în permanență la cap două lumânări. Familia acoperea oglinzile cu ștergare. Era anunțat preotul, pentru a fi trase clopotele. Dacă era bărbat se trăgeau de trei ori. Mai demult, lumânarea numită „fuști” era confecționată de femei. La priveghi, unii se jucau **Fântana**. În ziua însmormântării, la ora stabilită cu preotul, cu toții se adunau la casa mortului pentru a-l conduce pe ultimul drum. În trecut, după terminarea slujbei, rudele rămâneau în casa, se încuia ușa și se arunca peste ei porumb. Se credea că după dispariția mortului, avuția nu se va risipi, ci va rămânea urmașilor. După deschiderea ușilor, ei ieșeau cu spatele în urma mortului. A treia zi se adunau boabele de porumb, fără a fi scoase din casă și se așezau într-un colț din interior. De asemenea, scaunele erau întoarse cu picioarele în sus, pentru ca mortul să nu se mai întoarcă. Cortegiul funerar se îndrepta spre morminți. Peste gropă se dădea gropașului o găină dezlegată la picioare, un canceu cu apă sfințită, o lumânare și o ștergură.

La catolici după ce se îmbracă mortul, i se puneau în mâini rozariu.

Ocazii de socializare. Altădată, tinerii de adunau pe terenul de lângă biserică și jucau jocurile populare tradiționale. Jocul duminical era o ocazie de socializare. Odată cu construirea Căminului Cultural, jocurile duminicale și nu numai se desfășurau în incinta acestuia. La sărbători, se jucau de-a cucii, cu mingi din cârpă și o lopată din lemn. Era un soi de oină primitivă.

Credințe magice. Bosoarca. Bătrânii povestesc cum la naștere, bosoarca avea ceapsa lipită de țeastă. Nașa nu o putea dezlipi până nu o numea bosoarcă pe om sau pe animal.
Deochiul. În tradiția populară s-au păstrat povești cu descântece despre deochi. Descântecul nu se spunea neinițiatului.

Alimentația tradițională. Familia servea la masă mâncare în funcție de posibilitățile financiare. Bunica Bătrânii mâncau deseori mămăligă cu „mniere” (magiun de prune) sau pită cu mniere. Pita coaptă în cuptor, clisa, carnea, ouăle, laptele, brânză, etc. se consumau în funcție de bogăția sau sărăcia fiecăreia. Localnicii au valorificat toate bogățiile naturii. Adunau ciuperci, frăguțe, zmeură, afine, mere, nuci, mere, pe care le valorificau. Existau și plăcinte tradiționale, cum era vărzarul, plăcinta cu grumbe /cartofi/, făceau întorsuri cu cartofi zoliți sau întorsuri în zamă de caltaboș, taște cu plimez (magiun de prune), date prin pesmet sau hribi frițiți cu slănină.

10. Viața culturală

Căminul Cultural Moneasa

Căminele culturale au fost gândite ca un conglomerat multifuncțional, care să răspundă nevoilor comunității. Unui vechi edificiu aflat în apropierea Primăriei i s-a schimbat, în anul 19136, destinația în casă culturală. Proiectul a fost întocmit de inginerul Popoviciu de la Secretariatul Tehnic. În anul financiar 1943/44 s-a prevăzut finalizarea edificiului. Construcția Căminul Cultural a fost terminată în anul 1948, având o capacitate de 300 de locuri. Odată cu darea lui în folosința sătenilor, centru activităților cultural-artistice s-a concentrat aici. În sălile lui s-au desfășurat spectacole, conferințe, hore, nunți, reuniuni; era sediul cinematografului, deținea radiou și televizor, etc. Până nu demult, Căminul Cultural a reprezentat centru cultural-artistice al Monesei. Recent, edilul local Ioan Herbei a făcut demersuri de restaurare pe fonduri europene a acestuia, dorind a-i reda utilitatea de odinioară.

Căminul Cultural Rănușa. Chiar dacă în anumite documente s-a consemnat anul 1942 ca fiind cel al înființării Căminului Cultural, totuși lucrările de edificare au durat mai mulți ani. Abia în anul 1955, lucrările au fost terminate. Sala de spectacol avea o capacitate de 100 de locuri. Ca și cel din Moneasa, el reprezenta centrul activităților cultural-artistice. În anul 2014, clădirea ridicată cu multe eforturi de localnici a fost demolată.

Biblioteca sătească. Ca în toate localitățile județului și biblioteca din Moneasa a funcționat într-o încăpere a Căminului Cultural. De regulă, cei care răspundeau de ea au fost dascălii școlii. În jurul anului 1966, ea dispunea de 11.000 volume. Biblioteca sătească din Rănușa cuprindea, în anul 1970, 50 vol. De-a lungul timpului, aceasta a fost adăpostită din sala Căminului Cultural într-o încăpere de la parterul bl 16, apoi într-un spațiu al grădiniței. În ultimii ani, a fost transferat într-o anexă a Primăriei. Astăzi numără aproximativ 17.000 de volume.

Echipa de fotbal Moneasa. La 10 aprilie 1952, autoritățile locale au primit o adresă prin care erau obligate să amenajeze terenuri de sport, unde să poată fi organizate toate tipurile de competiții. În data de 3 iulie 1955 a fost programată partida de fotbal dintre echipa Monesei și cea a Bârsei, începând cu orele 15, pe terenul de sport al Monesei. O alta a fost programată în 17 iulie, cu echipa Sebiș II de la aceleași ore, iar returul pe 19 iulie, la Sebiș. Echipa de fotbal „Minerul” a primit denumirea în 1995 de „Codru Moma”. Din păcate, cu toate că baza sportivă a fost amenajată pe fonduri europene, aceasta s-a desființat.

Stațiunea Balneo-Climaterică Moneasa

Desfătată de munții și peisajele pitorești, ea ascunde bogății subterane și un aer puternic ionizat, cum rar se întâlnește. Cunoscută pentru calitățile lor binefăcătoare, izvoarele termale au fost amintite în actul de donație din 1597, dat de principele Sigismund Báthory lui Kornis Gaspar. „Băile termale” au fost utilizate de pe vremea stăpânirii otomane. Puținele informații nu ne îngăduie să certificăm existența unor medici. Consemnările târzii făceau referire la activitatea vracilor. În acele vremuri, băile nu au fost exploatate în scop turistic.

De-a lungul timpului, s-au făcut numeroase descrieri ale acestor peisaje de legendă. Unii istorici ai perioadei moderne au menționat-o ca fiind „unica stațiune balneară din comitatul Arad, situată în părțile nord-estice”, a cărei faimă a sporit din pricina efectului curativ al izvoarelor termale. Geologii au stabilit că apele termale izvorăsc din calcarele triasice, situate la $\frac{1}{4}$ h de satul Moneasa. Conform cercetărilor apele termale au fost benefice pentru afecțiunile organelor digestive, bolilor reumatice, debilitate generală și boli abdominale. Cele două izvoare mai importante au o temperatură care variază între 18, 25 și 31°C. Apa lor cristalină este bogată în Na, Ca, Fe, K și Mg, dar și bioxid de siliciu. Cele cu apă rece conferă băilor o temperatură optimă. Susurul izvoarelor și singurătatea sălbatică a locurilor te conduc spre o baie retrasă. Până spre mijlocul veacului al XIX-lea, modestele amenajări întreprinse de proprietarul Névery, în preajma băii și a „hotelului”, au stârnit interesul unui număr restrâns de turiști.

Ultimul deceniu al veacului al XIX-lea a deschis noi orizonturi turistice Monesei, odată cu achiziționarea ei, în 1891, de către contele Wenckheim Friedrich. Proiectele de modernizare s-au înscris fidel trendului construcțiilor edilitare europene. Vechile clădiri intrate într-un proces de degradare, cabinele din lemn și restaurantul demodat, edificate de contele Waldstein în deceniul șapte al secolului XIX, au fost supuse unui nou concept arhitectural, început în anul 1895. Impozantul edificiu, odinioară „Salonul de cură”, cunoscut mai târziu sub denumirea de Vila „Nufărul” sau Vila nr. 1, cu o arhitectura ce se încadra fidel în trendul edilitar al epocii măsoara 80 m, „...la parter, au fost amenajate 13 cabinele pentru baie. Fiecare cabină avea câte o vană, placată cu „marmură roșie” de Moneasa. Tot la parter s-a aflat cabinetul medical, precum și saloane, în care protipendada vremii putea purta discuții diverse, un club de distracții și grupuri sociale, iar la etaj erau camerele de oaspeți. Lângă această clădire s-a construit un restaurant cu o capacitate de 300 de locuri. Vis-à-vis s-a mai edificat bucătăria”, purtând mai târziu denumirea de Vila 2. Coborând dinspre Salonul de cură și urmărind firul Văii Moneasa, în dreapta a fost edificat Hotelului Central, cu două etaje și 16 camere.

Turiștii s-au putut bucura de băile de la Baza de Hidroterapie (ștrandul), dotată cu două bazine în aer liber, cabine și o clădire în interiorul căreia au fost montate instalații de hidroterapie pentru femei și bărbați. Modernizările întreprinse de contele Wenckheim și ridicarea standardelor de cazare și masă precum și alte servicii turistice au contribuit la ridicarea prestigiului Stațiunii. În urma demersurilor întreprinse Ministerul de Interne Regal Maghiar a acordat, în 13 mai 1896, statutul de Stațiune Balneară.

Odată cu aceste modernizări, în parcul Stațiunii au fost ridicate noi construcții edilitare, încadrate fidel în arhitectura epocii: Vila Paradeyser (Vila 5), Societatea Căilor Ferate Arad-Cenad a edificat Vila Căilor Ferate Unite Arad-Cenad (Vila 7), vila contelui Wenckheim (Vila 10); Vila Andrényi (Vila 11); Vila Mager (Vila 8), Vila fraților Csiky-Szandrin, Janos și Gyula (Vila 9). La sfârșitul secolului al XIX-lea, Moneasa a fost numită „Gasteinul Ungariei”. Frumusețile Monesei au fost promovate spre finele secolului al XIX-lea de Asociația Turistică Arădeană, înființată în 1898.

Evenimentele Primului Primului Război Mondial au afectat mai multe edificii. Instaurarea administrației românești a produs noi schimbări în organizarea și funcționarea serviciilor balneare din România. Stațiunea Balneo-Climaterică Moneasa a fost subordonată Ministerului Sănătății și Ocrotirii Sociale. Dacă înainte de 1918, sezonul balnear debuta în

luna iunie, din deceniul trei al veacului al XX-lea, el se desfășura în perioada mai-septembrie. Temperaturile nu prea ridicate, cuprinse între 12,3°C și 18,8°C, umiditatea aerului (76,8%), stratul de ozon de 9,5%, apele termale ale celor trei izvoare (de jos sau Ernő (18°C), de mijloc sau Viaria (25°C) și de sus sau Keresitély (31°C), completau armonios atractivitatea turistică a zonei. Șarmul interbelic, cu vechile intruziuni ale atmosferei de altădată, au presărat loisir-ul cu muzică de estradă, de două ori pe zi, concert în timpul meselor, pian în salonul de cură, ping-pong, reviste săptămânale și ziare zilnice, biliard, cafea, terenuri de tenis în parc, bărci pe lacul cu pești, seri de dans, tombole, cabarete, piese de teatru, concerte.

Începând cu anul 1936, Băile au trecut în administrarea Prefecturii Județului Arad, timp de cinci ani. Statul a pus la dispoziția acestora importante sume pentru reparații și investiții. Ulterior, Stațiunea a fost administrată până în anul 1942 de Ministerul Sănătății, după care de Prefectura Județului Arad. Cea din urmă a depus eforturi pentru ridicarea și menținerea standardelor turistice existente în țară

În vara anului 1945, s-au produs modificări în structurile de conducere ale Stațiunii. Schimbările politice și reformele din timpul regimului comunist au întrerupt cursul firesc al istoriei. Prin *Legea naționalizării*, Statul a trecut în proprietatea sa vilele. Instaurarea noului regim politic au adus schimbări importante în oferta turistică. Dacă anterior, Stațiunea era apanajul celor cu situație materială bună, din anii 60, numeroși funcționari și muncitori au poposit în zonă. Una dintre cele puse la dispoziția lor a fost vila construită de Iosif Rangheț în anul 1953, denumită Dalia, azi demolată. În deceniile șase-șapte ale veacului al XX-lea, în timpul administrației Regiunii Crișana, s-a acordat o atenție sporită asigurării unor condiții optime de cazare, masă, dar și infrastructurii. În anul 1961, a fost edificat Restaurantul „Izvorul Rece”, de către meșterul constructor Dănilă Condea. Din punct de vedere administrativ, din anul 1968, stațiunea a fost coordonată de autoritățile județene arădene, iar din 1971 a intrat în subordinea Ministerului Turismului.

Sporirea numărului de turiști a depășit capacitatea de cazare. Conducerea Stațiunii a încheiat contracte de cazare cu localnicii care dispuneau de condiții optime. Vizitatorii aveau la dispoziție multiple posibilități de distracții și recreere: ștrandul, cinematograful, biblioteca, plimbări cu barca sau hidrobicicleta pe Lacul de Agreement, excursii organizate de ghid pe trasee montane sau în proximitate la Peștera Lilieciilor, Cariera de Marmură, Casa Vânătoarească și Păstrăvăria, zona carstică Tinoasa, vf. Izoi, Valea Rujii și spre platoul carstic al Vașcăului; înspre Sebiș la Cetatea Deznei și la Hanul Pescăresc cu cele două heleștee. Pentru acoperirea nevoilor de cazare au fost construite noi spații. La începutul deceniului opt al secolului XX, Ministerul Turismului a aprobat edificarea Hotelului „Parc”. Fondat în anul 1972, acesta dispunea de 150 locuri de cazare, un restaurant de 100 locuri, bar și cofetărie. La finele amintitei perioade, Stațiunea Moneasa dispunea de o capacitate de cazare de 738 locuri, toate înmănunchate într-un complex balneo-climateric.

În anul 1984 a fost finalizat impozantul edificiul al Hotelului „Moneasa”, cu bază de tratament proprie, cu o capacitate de cazare de 200 locuri, restaurant de 150 locuri, bar cu 50 locuri. Noua bază de tratament găzduia aparatură modernă și oferea o bogată paletă de tratamente balneo-fizioterapeutice. 500 persoane pe serie puteau beneficia de servicii și tratament balnear. Mai târziu, dincolo de Lacul de Agreement, la inițiativa Uniunii Naționale a Cooperativelor Agricole de Producție a fost construit Hotelul Codru Moma. În anul 1986, cu fondurile amintitei organizații, s-a finalizat edificiul, care dispunea de bază de tratament și restaurant. În acea perioadă, Stațiunea a fost vizitată de 5.400 persoane pentru tratament și 4.000 persoane pentru odihnă. „În anul 1989, Stațiunea avea 306 salariați, dintre care 275 personal de deservire, 12 salariați tehnico-administrativ și 31 salariați angajați în sistemul medical”.

În anul postdecembrist, autoritățile au elaborat un amplu proiect de restaurare a Vilei „Nufărul”. Din nefericire, evenimentele au pereclitat implementarea lui. Edificiul de odinioară

a intrat într-un proces de degradare iremediabilă. Din 1991 până în jurul anului 2000, turismul din zona Monesei s-a aflat pe o pantă descendentă. Autoritățile locale au încercat să evite falimentul, constituind o societate comercială pe acțiuni, S.C. Moneasa S.A. Spațiile de cazare au fost date spre administrare și, ulterior, vândute diverselor societăți comerciale. În zilele noastre, multe dintre vechile spații de cazare au fost reabilitate. În ultimii ani, au fost construite numeroase vile și case de vacanță.

Bibliografie:

A. Fonduri arhivistice

Arhiva Bisericii Ortodoxe Române Moneasa
Arhiva Bisericii Ortodoxe Române Rănușa
Archivum Dioecesanum Rom.-Cat. Timisorensis
Arhiva Direcția Generală a Poștelor. Filiala Moneasa
Arhiva Primăriei Moneasa
Arhiva Ocolul Silvic Sebiș
Arhiva Școlii Generale „Gheorghe Groza” Moneasa
Arhiva Școlii Generale cu Clasele I-IV Rănușa

Complexul Muzeal Arad:

Arhiva Palatul Cultural
Colecția de Istorie

Direcția Județeană de Statistică Arad

Institutul Național de Statistică

Recensământul populației și al locuințelor 2002; Institutul Național de Statistică, 2012, <http://statistici.insse.ro/shop/> Populația și structura demografică, accesat 26. 01. 2016.
<http://statistici.insse.ro/shop/>, Mișcarea naturală a populației, Născuți vii pe județe și localități, accesat 26.01.2016.

Oficiul de Cadastru și Publicitate Imobiliară

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad

Colecția Registre Stare Civilă
Consiliul Popular al Comunei Moneasa
Fond Inspectoratul Școlar al Județului Arad. Dosare personale
Fond Prefectura Județului Arad
Fond Protopopiatul Ortodox Român Buteni

Statistici. Culegeri de statistici

Indicatorul localităților din România. Datele recensământului general din 6 aprilie 1941, București, 1943
Magyar Statisztikai Közlemények 1900. A magyar korona országainak 1900, vol. I, Budapesta, 1902
Magyar Statisztikai Közlemények, 1910. Uj sorazat. A magyar korona országainak 1910, vol. 42, Budapesta, 1912
Magyar Statisztikai Közlemények, 1910, vol. 41, Budapesta, 1913
Magyar Statisztikai Közlemények, 1910, vol. 46, Budapesta, 1913
****, Recensământul din 1880. Transilvania, Traian Rotariu (coordonator), Ed. Staff, București, 1997*
****, Recensământul din 1900. Transilvania, Traian Rotariu (coordonator), Ed. Staff, București, 1999*
****, Recensământul din 1910. Transilvania, Traian Rotariu (coordonator), Ed. Staff, București, 1999*
****, Recensământul din 1941. Transilvania, Traian Rotariu (coord.), Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002*
****, Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992, Populație. Structură demografică, vol. I, Direcția Centrală de Statistică, București, 1994*

Lucrări generale

Alexianu, George, Repertoriul general alfabetic al tuturor codurilor, legilor, decretelor-legi, convențiuni, decrete, regulamente, etc. 1 ianuarie 1860-1 ianuarie 1940, A-L, București, 1940.
**** Arad képes városismertető. Ipari és kereskedelmi kalauz, Arad, 1904.*
Ardelean, Aurel, Trasee turistice județene, Editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2002.
Dr. Bartucz Lajos, Kollarov M. István, Somogyi Gyula, Arad vármegye és Arad szabad királyi város néprajzi leirása, Arad, 1912.
Berariu, Pavel, Scurtă viață a unui artist, Gheorghe Groza din Moneasa, desenator, pictor, sculptor (1899-1930), Corespondența cu I. Bușiția, Editura Marineasa, Timișoara, 1997.
Bleahu, Marcian, Relieful carstic, Editura Albatros, București, 1982.

- Bodea, Cornelia, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emancipare național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Editura Diecezană, Arad, 1943.
- Bolovan, Ioan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2015.
- Cocean, Pompei, *Peșterile României*, Editura Dacia, București, 1995.
- Colta, Elena Rodica, *Portul popular din județul Arad*, Editura Etnologică, București, 2014.
- Idem, *De la naștere la moarte. Rituri domestice și alte comportamente rituale contextualizate din județul Arad*, Editura Etnologică, București, 2015.
- Cornea, Corneliu, *Jurnalul detenției politice în județul Arad 1945–1989*, Editura Mirador, Arad, 2000.
- Fábián Gábor, *Arad vármegye leirása historiai geographiai és statisztikai*, vol. I, Buda, 1835.
- Fényes Elek, *Magyarország Geographiai Szótára*, III, Pesten, 1851.
- Gaal, Jenő, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város közigazgatási, közigazgatási és közművelődési allapotának leirása*, Arad, 1898.
- Kehrer, Károlyi, *Arad vármegye és Arad Szabad Királyi Város nepoktatas ügye*, Arad, 1895-1910.
- Medeleanu, Horia, *Artiști plastici arădeni*, Arad, 1973.
- Oarcea, Felicia Aneta, *Școala și societatea în comitatul Arad (1867-1918)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2012.
- Oarcea, Felicia Aneta, Spiridon Groza, *Moneasa. Monografie istorică*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2007.
- Pârvu, G., *Carierele din România*, Editura Tehnică, București, 1964.
- *** *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior*, Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 1999.
- Roman, P., *Cultura Coșofeni*, București, 1976.
- Simon, Stela, *Povestiri din Moneasa*, Editura Marineasa, Timișoara, 2009.
- Somogy, Gyula, *Arad szabad királyi város és Arad vármegye községekének leirása*, Arad, 1913.
- Szabó, Siska Z., *Scurtă biografie, Czárán Gyula*, Editura Fundației Alma Mater, Arad, 2002.
- Szöllösy, Károly, *Aradmegye népoktatási intézeteinek névtára*, Arad, 1879.
- Lucrări speciale**
- Halasi, Gábor, „Noi contribuții la cunoașterea carstului Monesei”, în *Buletinul cercului de speologi amatori „Liliacul”*, Arad, 1978.
- Iuga, George, „Prezența lui Ursus spaeleus roseum în Peștera Liliecilor de la Moneasa”, în *Armonii naturale*, III, Editura Trinom, Arad, 2000.
- Istrate, Marcel, „Vila Nufărul. De la ruină la spa&wellnes”, în *Info Moneasa*, II, Arad, 2007.
- Kovách, Géza, „Conscripția satelor arădene în 1828”, în *Ziridava*, XV-XVI, Arad, 1987.
- Marinescu, Ștefan, „Colonizările din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe teritoriul fostului comitat Arad”, în *Ziridava*, XIX-XX, Arad, 1996.
- Miloia, Ioachim, „Însemnări. Sculptorul Gheorghe Groza”, în *Analele Banatului*, III, Timișoara, 1930.
- Oarcea, Felicia-Aneta, „Istorie din umbra memoriei. Despre rezistența anticomunistă în localitățile Almaș și Moneasa din județul Arad”, în Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu, Iulia Pop (editori), *Rezistență anticomunistă. Cercetare științifică și valorificare muzeală*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2006.
- Idem, „Viața confesională ortodoxă în localitatea Moneasa (jud. Arad) în sec. XIX și prima jumătate a secolului XX”, în *Istorie și spiritualitate ortodoxă în Episcopia Aradului (1706-2006)*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2006.
- Idem, „Evoluția istorică a stațiunii balneo-climaterice Moneasa (jud. Arad) până în 1918”, în *Analele Banatului Arheologie-Istorie*, XIV/2, Editura Mirton, Timișoara, 2006.
- Idem, „In Memoriam – Spiridon Groza (6 august 1936 – 20 iunie 2013)”, în *Glasul Aradului*, 23.06.2013.
- Idem, „Preotul Lazăr Ioja (21 aprilie 1899 – 3 iunie 1973). Repere biografice”, în *Administrație românească arădeană – ASTRA arădeană rediviva*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2015.
- Idem, „Învățătorul Gheorghe Bărbuceanu (1905–1993)”, în *Analele Aradului*, I, nr. 1, Ed. „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2015.
- Idem, „Învățătorul Ioan Dobre (1907-1996). Repere biografice”, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol XI, Ed. „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2016.
- Idem, „Dascălul arădean Nicolae Palade (1911-1997). Repere biografice”, în *Analele Aradului*, II, nr. 2, Ed. „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2016.

dr. Felicia Aneta Oarcea